

Noterat · 1

SVENSKT VISARKIV

Förord

Noterat är namnet på en ny småskriftsserie från Svenskt visarkiv. Ämnesområdet är i första hand visor och folkmusik i ordens vidaste bemärkelser, men ett och annat bidrag från Visarkivets jazzavdelning kommer också att dyka upp. Det blir vokalt och instrumentalt, längre artiklar och korta notiser, melodier och vistexter, förut opublicerade uppteckningar etc., en blandning som vi tror kan tilltala en kulturintresserad allmänhet, men också den specialintresserade sångaren och musikern.

Vi tror oss också veta att det finns ett behov hos vis- och folkmusikforskare att i ett anspråkslöst sammanhang få dela med sig av de senaste rönen, både litet större uppsatser och små notiser. Vi hoppas att denna lilla skriftserie skall bli ett forum för sådana alster. Som en röd tråd genom serien kommer att finnas ett litet vis- och låtlexikon.

Det finns ingen fastställd tidsplan för kommande nummer, men vi räknar med att publicera ett eller två häften per år, beroende på materialtillgång.

Redaktionen

Författarnotiser

Michael Müller, Gävle, har i många år vid sidan om sitt arbete i snickeribranschen fördjupat sig i den gästrikiska folkmusiken och dess historia. Hans forskningar har resulterat i ett flertal större artiklar. På redaktionens uppdrag har han här tagit fram uppgifter om Karl Sporrs sagesmän.

Annika Nordström, Hallsbäck, Tjörn, har i många år varit anställd som viskonsulent knuten till projektet Göteborg och Bohuslän i Visan (GOBIV), senare anställd vid Musik i Väst, där hon genomfört flera större visprojekt med insamling och publicering som mål. Hon bedriver f.n. doktorandstudier vid Etnologiska institutionen i Göteborg.

Eva Danielson, Margareta Jersild och Märta Ramsten är samtliga anställda vid Svenskt visarkiv, Stockholm.

Noterat • 1

Svenskt visarkiv
Stockholm

Noterat 1 kan beställas från
Svenskt visarkiv
Hagagatan 23 B
S-113 47 Stockholm
tel 08/34 09 35
fax 08/31 47 56

Svenskt visarkiv är en enhet inom den statliga myndigheten
Språk- och folkminnesinstitutet.

Illustrationerna på omslaget är hämtade ur en serie skillingtryck med texter ur Fredmans epistlar, utgivna år 1825 av Elmén och Granbergs Tryckeri i Stockholm. George Stephens' samling, Växjö landsbibliotek, nr 335 (bilden på framsidan) och 333 (ex. även i KB, sign. F Bellman h2 resp. b2).

© Svenskt visarkiv och författarna 1995
Layout: Björn Nordén
Omslag: Pontus Reuterswärd

ISSN 1400-7339
Grafiska Profilen
Stockholm 1995

Innehåll

<i>Nordström, Annika:</i> "Jag måste bliva sjöman vid marinen ..." Bohuslänska mäns handskrivna visböcker från flottan 1915 – 1945.....	7
<i>Karl Sporrs</i> uppteckningar från Gästrikland med kommentarer av Michael Müller.....	43
<i>Jersild, Margareta:</i> Några synpunkter på "jämtpolskan" av Nils Andersson och K.P. Leffler.....	53
<i>Ramsten, Märta:</i> "Håll upp att röra i gammal urmusik". Några anteckningar om Strindberg och folkmusiken.....	61
<i>Litet vis- och låtlexikon</i>	
Alpens ros.....	79
Bonden som skulle ut efter hö/öl	80
Delsbo brudmarsch (el. Bröllopsmarsch från Delsbo)	81
Fjorton år tror jag visst att jag var	83
Lilla vackra flicka/Anna.....	85
Turalleri.....	86
Vem kan segla förutan vind	87
Älvsborgsvisan.....	90

”Jag måste bli va sjöman vid marinen ...”

Bohuslänska mäns handskrivna visböcker från flottan
1915 - 1945

Annika Nordström

När bohusläningarna gjorde sin militärtjänst under 1900-talets första hälft, så hamnade de oftast i flottan i Karlskrona. Där, på ”Finan” och ute på de olika båtarna, var kvällarna långa, hemmet långt borta och kvinnor något man drömde om i sin ensamhet. En del av sin tid ägnade somliga åt att skriva ner visor i svarta vaxduksböcker, visor som man kanske hade med sig hemifrån eller som man lärde sig av kamraterna på ”luckan”. I anteckningsböckerna finns texter om ”kommisslivet”¹, om befälen och kamraterna, om livet till sjöss, om kärlek och kvinnor. Där finns också blyertsteckningar som liknar tatueringar. De föreställer ankare, kors och hjärtan – tro, hopp och kärlek – båtar och kompassrosor, men också flickor av olika modell.

Jag har samlat in ett 30-tal sådana visböcker under mitt arbete på Musik i Väst med dokumentation av folklig sång och musik i Bo-

Visbok tillhörig Gunnar Andréasson, f. 1913, Klädesholmen.

huslän, oftast i samband med olika visinsamlingsveckor, där vi i samarbete med lokala krafter har försökt att dokumentera vistraditionen i en hel kommun. Sådana projekt har vi t. ex. gjort i Sotenäs, Lysekil, på Orust, Öckerö och Tjörn. Vid dessa tillfällen har jag har också gjort intervjuer med visböckernas ägare.

Visböckerna rymmer mycket av vardagligt skapande. De flesta som jag intervjuat har varit mycket stolta över sin bok och betraktat den som ett minne från militärtjänsten, från "kommissen", medan andra kanske har undrat över varför vi har varit intresserade av sådant "gammalt skräp". Jag har vid något tillfälle upptäckt en del urrivna sidor i böckerna och någon har varit lite generad över en del av visornas "skabrösa" innehåll.

Vilka var männen som skrev visböckerna? Hur och varför kom de till? Vad rymts egentligen innanför de svarta pärmarna? Vad berättar böckerna om de unga män som en gång satt och skrev? I den här artikeln vill jag försöka ge en bild av en vistradition i en manlig miljö.

Handskrivna visböcker

Den handskrivna visbokens historia har ännu inte skrivits, men bruket att pränta ner visor ur sin egen och andras repertoar i svarta vaxduksböcker eller gula anteckningsböcker förekommer över hela landet. Man kan anta att de handskrivna visböckerna blir allt vanligare mot slutet av 1800-talet med ökad läs- och skrivkunnighet, men de tidigaste böckerna samlades aldrig in i någon större utsträckning. I Svenskt visarkiv och övriga arkiv runt om i landet finns samlingar av handskrivna visböcker. På Musik i Väst och Bohuslans museum finns nu ca 200 visböcker från vår egen insamling; flertalet kommer från en period som sträcker sig från slutet av 1800-talet fram till 1940-talet. Visböckerna skrevs framförallt under ungdomstiden, då man också tillägnade sig den största repertoaren. För många har de sedan blivit ett kärt minne, en ägodel som man har haft med sig hela livet, liksom ett foto- eller poesialbum. Kvinnor skrev oftast i sina böcker innan de gifte sig, ibland när de var ute och arbetade. Många gånger har väninnor skrivit ner visor och poesi i varandras böcker. Männens visböcker kan vara skrivna i olika arbetsmiljöer – ombord på båtar eller under anläggningsarbeten – men framförallt i det militära. I vårt material finns handskrivna böcker från olika militära förband, men eftersom min

dokumentation huvudsakligen har skett i Bohuslän, så är största delen av "militärböckerna" från flottan. En del av dessa visböcker har också varit med ut på andra båtar – på fiske eller fraktfart – där kvällarna också var långa och många att fördriva.

Mats Rehnberg har i sin bok *Vad skall vi göra med de blanka gevärf* skrivit om militärlivets vistraditioner (1967:207-221). Ett av kapitlen behandlar sju handskrivna visböcker från ett småländskt kompani under beredskapstiden och han noterar att det fortfarande vid denna tid var mycket vanligt med handskrivna visböcker ute på logementen. I vaxduksböckerna från Småland kunde han se hur en repertoar av visor blivit mer eller mindre gemensam egendom under den långa beredskapstjänsten. I visböckerna förekom flera texter med anknytning till militärlivet, många av dem var tolkningar av gemensamma upplevelser, men här fanns även pornografiska visor och samtida, populära vis- och slagertexter. Rehnberg anser att visböckerna från beredskapstiden innehöll färre visor än motsvarande material från seklets början, bl.a. därför att det vid den senare tidpunkten fanns tillgång till radio, grammfon, billiga vishäften osv. Då skrev man i första hand ner sådant som inte fanns på andra ställen. Böckerna kom att bli ett slags minne från beredskapstiden.

Men visböckerna från flottan har kanske framförallt ett starkt släktskap med sjömännens handskrivna visböcker. En del visor ur denna repertoar finns presenterade i boken *Visor & Verser från haven* av Anders Björklund och Gunnar Nordlinder (1980). Författarna menar att de handskrivna visböckerna har varit vanliga alltifrån segelfartygens dagar, men tyvärr har många äldre böcker aldrig tagits tillvara. Deras material sträcker sig ända fram till 1940-talet. Här har man dock uteslutit den stora kategori som flottisternas visböcker utgör.

Flottan och flottisten från Bohuslän

De flesta "kommissvisböckerna" från vår insamling är från åren 1915 - 1945, från ett världskrig till slutet av ett annat. Under första världskriget utökades värnplikten från 240 till minst 340 dagar. Efter kriget sjönk utbildningstiden för att med 30-talets krigshot återigen öka. 1942 förlängdes värnplikten till 450 dagar (Rehnberg 1967:29). Sakerligen har också många andra förhållanden i flottan

ändrats under dessa trettio år, men mycket har också varit sig likt - åtminstone om man får lov att tro vistexterna. Till det som har förändrats hör yttre förhållanden som fartygstyper och omständigheterna ombord på båtarna, kvalitén på maten, möjligheter att ägna sig åt fritidsaktiviteter som att lyssna på radio och gramofon osv. Till det som har varit sig likt hör den militära, hierarkiska uppbyggnaden, att man måste underordna sig och lyda, och det yttersta målet för utbildning och övningar ombord i flottans fartyg eller landanläggningar: "att förvandla enskilda individer till kuggar i ett maskineri" (Flottans män berättar 1979:51). Mats Rehnberg har också beskrivit kamratgruppen och kamratskapets stora betydelse som något bestående inom de militära enheterna genom tiderna. Den militära gruppen får snabbt vad som kunde kallas en grupptradition, man blir känslig för varandras gillande och ogillande. Ofta har man också umgåtts med kamrater från hemorten, och "de värnpliktigas beroendeställning har ökat deras inbördes sammanhållning. Dessutom befinner sig rekryterna i den ålder då de nyligen genomgått frigörelsen från föräldraberöendet och funnit en ny social förankring i gäng och andra kamratkretsar" (Rehnberg 1967:51).

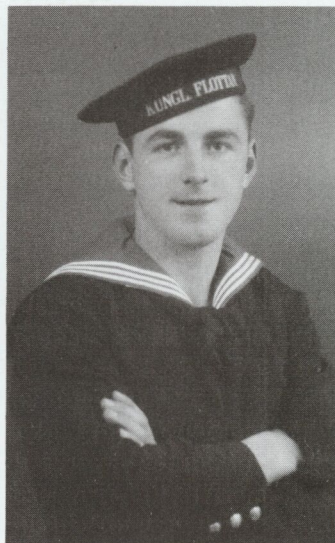
Visböckernas nedtecknare är födda i Bohuslän mellan 1893 och 1925. Flertalet är fiskare och skutskeppare eller har haft andra näringar förbundna med havet. En del av de äldre böckerna har lämnats in av anhöriga till ägaren, och de har inte kunnat berätta så mycket mer än när, var och av vem boken skrevs. Några av de yngre visböckernas ägare har jag själv träffat och med dem har jag också haft möjlighet att göra en del intervjuer; oftast har de gjort sin värnplikt under andra världskriget, och är födda i början av 1920-talet. I något fall har jag fått ta del av visböcker från både far och son. Gemensamt för de bohuslänska flottisterna är alltså att de nästan alla kom från miljöer med näringar som har med havet att göra. De hade redan, sin ringa ålder till trots, ett förflutet med havet, båtar och livet ombord - antingen genom att de tidigare mönstrat som sjömän eller gått på fisket. Efter militärtjänsten fortsatte de oftast inom samma yrken.

Olof – en flottist som skrev visbok

Olof Berndtsson var en av dessa bohuslänska flottister som ägnade en del av sina kvällar i det militära åt att skriva visor. Jag intervjuade honom hemma vid köksbordet en tidig höstdag i september 1994. Olof föddes i Halsbäck på nordvästra Tjörn 1923, i en bygd där man mestadels levde av fraktfart, jordbruk och hemmafiske. Han mönstrade på en båt från Skärhamn redan innan han fyllt femton år, på våren 1938, och fick göra sitt första "hundår" som kock ombord. Första resan varade i åtta månader. Under kriget gick Olof med båtar i fraktfart på olika hamnar i Östersjön. Innan inryckningen hade han också gått på navigationskurs på Billströmska folkhögskolan, på Tyft. I oktober månad

1943 ryckte Olof in i det militära. Han var beredd på att få göra femton månaders "rekryt" och sex månaders beredskap – och att tiden i det militära kanske kunde bli ännu längre. Olof reste iväg tillsammans med barndomskamraten Valter. Med den bakgrunden var det ingen tvekan om att de unga männen skulle åka till Karlskrona och flottan. Alla släktingar följde med till bussen, många var oroliga, för det var ju krig ute i världen:

Men man var ju ung, 20 år, och allting, livet lekte, så vi tyckte att det var lite genant att de stod där nere på Långekärrs torg och halvt grät då bussen kom och vi gick på där. Ja, vi kom ju då på bussen och så kom vi till tåget i Stenungsund, och där strömmade till alla från Skärhamn och Rönnäng och Klädesholmen... vi hade ju seglat tillsammans och träffats ute i hamnar och så... Och sen så kom vi till Göteborg och där blev vi uppställda igen. Och då kom där en kapten ombord och en löjtnant och tog emot oss där och sa att – "Från och med nu står ni under Sveriges rikets krigslagar och allt vad ni gör nu så blir ni dömda efter det".

*Olof Berndtsson från Tjörn,
Karlskrona, hösten 1943.*

När Olof, Valter och de andra bohusläningarna så småningom kom fram till Karlskrona var det redan mitt i natten. Första natten sov alla på golvet i gymnastiksalen. En vakt patrullerade mellan madrasserna och bevakade ordningen. Nästa morgon blev alla fördelade i olika luckor, de flesta hemifrån kom på samma ställe, därefter fick man sin dödsbricka och sitt nummer. Från och med nu hette Olof 3314-17-43 Berndtsson. De första siffrorna var något slags löpnummer, sedan kom beteckningen på det militära område man tillhörde, i detta fall I17, och sist kom inryckningsåret. Så fick man lämna ifrån sig sina egna kläder. Olof och Valter hade hört av äldre kamrater att man inte skulle ta med sig några fina kläder – de kunde ju bli liggande i nån fuktig säck i flera år. Uniformerna som man fick istället passade inte alltid – ”det var ju inga direkta modeshalser” som man kom till. Sen bar det av till luckan, till logementet, som mestadels bestod av en massa sängar:

Det var väldigt naket, kan vi säga, för det var dubbelsängar, riktiga järnsängar, de stod uppå varandra, stadigt på varandra – två och två. Och så var där två skåp emellan, och så var det två igen och så var det två skåp. Så stod de hela vägen runt... Jag hade en överslaf och Valter han låg under mig.

I tre månader fick Olof och Valter sitta i skolbänken, där de bl. a. undervisades i navigation, något som de inte var främmande för. Dessutom drillades de på kaserngården. När de blev lite mer ”varma i kläderna” fick de ut ett gevär och marscherade till ett fält, där det hölls skjutövningar. Den hierarkiska ordningen var viktig, och fast de flesta befälen var bra, så hade Olof svårt med hälsningsplikten på alla officerare:

Om du så träffade dom tio gånger om dan så fick du hälsa på dom och göra honnör. Och ute på stan var det hemskt, för hele stan vimlade utå de där militärerna, och det var ju frågan om vem skall du hälsa på och vem skall du inte hälsa på. Så man hälsade ju på biografvaktmästare och järnvägstjänstemän och poliser och allting... Och man kunde bli rapporterad om man inte hälsa på dom.

Det var bara på julen som man kunde resa hem, för endast då be-kostade flottan resan. Fritiden i Karlskrona tillbringades mest på logementet eller i dagrummet med kortspel. Man hade bara 50 öre om dan och det räckte inte till så mycket mer än tobak och någon fika på ”markan” då och då. Dessutom tyckte Olof att det var krångligt att gå ut på stan för det där med hälsningsplikten. Hela Karlskrona var ju också fullt av militärer och det var t. ex. dåligt

med plats på biograferna. Även om tiden ibland blev lite lång, så minns Olof att man också hade roligt tillsammans på luckan, det var ju många hemifrån som kände varandra sen tidigare. På logementet kunde man sova eller sysselsätta sig med olika fritidsaktiviteter, att skriva visböcker var bara ett av dessa tidsfördriv. Olof

*Att skriva visböcker var ett av tidsfördriven på luckan,
att brodera kuddar ett annat.*

Foto: Statens Sjöhistoriska museum

kunde sitta i överslafen och skriva i sin visbok, medan Valter satt i underslafen och broderade kuddar.

Det var för att tiden skulle gå, det var så långsamt därnere... Men det var många som hade terapiarbeten där, dom gjorde kuddar och tändstickstavlor och så där... Det var det man hade att göra på kvällarna. Och så var det nån som köpte en veckotidning eller så, men den gick ju runt så den blev nästan utsliten.

Efter tre månaders värnpliktsutbildning blev gruppen sjökom-menderad. 3314-17-43 Berndtsson blev uttagen till en grupp med

signal- och minmatrosor, och fick därför stanna ytterligare tre månader i Karlskrona, vilket inte var så roligt, eftersom flera av hans kamrater hamnade på andra kustartillerier och olika båtar runt om i landet. Efter denna tid hamnade Olof på en minsvepare, som låg stationerad vid Nya Varvet i Göteborg. Den nya stationeringen innebar fler hemresor över helgerna – med uniform naturligtvis. ”Man kände sig som en militär hela tiden och stod under militära lagar”. Livet blev ändå lite bättre på Nya Varvet och Valter kom också dit så småningom. Även om Olof inte klagar på tiden i Karlskrona så berättar han gärna om hur det blev mera familjärt när man slapp det stora logementet och kom ut på mindre båtar. Ombord på båtarna fick man lära sig att anpassa sig efter varandra, och det gick nog bäst utan kvinnor.

En sak som i handelsflottan – ombord i en båt alltså – det var ju en del som hade kvinnliga kockar. Men då fick det inte vara unga vackra flickor, det passa inte, för då blev det gärna lite avund, både jämte befäl och manskap. Nej, skulle det vara några så skulle det vara lite äldre garvade tanter, som hade skinn på näsan och kunde säga ifrån och så där. Då gick det bra. Men annars så gick det inte. Unga flickor och så, det var väldigt svårt att ha dom...

– Saknade ni inte töserna då, när ni var i flottan?

– Nej det gjorde man aldrig. Det blev väl mycket prat om det, men det stannade alltid med det. Och du vet i Karlskrona där var ju inga möjligheter. För du kan väl tänka dig under kriget – där låg ju både äldre landsstorm, och där låg värnpliktiga, och där låg flyget, och där låg flottan, och där låg officerare, det var ju så mycket blandat. Det var ju bara militärer där.

I stort sett låg Olof stationerad vid Nya Varvet fram tills dess att han muckade den 21 juli 1945. Då hade han tillbringat 611 dagar i det militära; han hade hela den tiden levt i en ”manlig” värld under namnet 4314-17-43 Berndtsson, han hade ”stått under” militära lagar och aldrig fått ta av sig sin dödsbricka eller uppträda civilklädd i offentliga sammanhang. Först nu fick Olof tillbaka sina egna kläder som lämnades in i Karlskrona hösten 1943. Längst bak i visboken står att läsa ”Tiden har vi vunnit, Pinan har försvunnit”.

Genast efter muck mönstrade Olof på en fraktskuta. Efter något år tog han ”skepparexamen” på Sjöbefälsskolan i Göteborg och arbetade också på ”Islandsfisket”. Han gifte sig i slutet av 40-talet, fick två barn, blev så småningom delägare och ägare till olika båtar, som mest gick i fraktfart runt Sverige och i olika Östersjöhamnar. Senare arbetade Olof med lossning av bilar i Tjörns livaktiga hamn, Vallhamn. Han har även bedrivit s. k. ”hemmafiske”. Han pensionerades 1988, men fortsätter med småfisket. ”Du vet att den dan ja

inte får se 'strana'², den e de inget riktigt med", brukar han säga. Visböckerna har han sparat genom hela livet.

"Denna bok är att förkorta timmarna i Pinan..."

Om man frågar visböckernas ägare idag om varför de skrev ner visor på det här sättet, så blir svaren oftast lite dröjande, och som intervjuare känner man sig rent av något generad över att ha ställt en så dum fråga. Männen blir fåordiga, det finns ingenting att säga ... varför och varför nej, det går inte att säga - man bara gjorde det. Det fanns väl inget särskilt att göra om kvällarna; en del fördrev tiden med att skriva visor, andra broderade, gjorde tändstickstavlor eller spelade kort. En av visböckerna börjar också med orden "Denna bok är att förkorta timmarna i Pinan. Jag började kvällen den 18/12 1927. Kl 5.20 e.m." (GOBIV TB 96b).

Att skriva ner visor var ett tidsfördriv, att sjunga dem kunde vara ett annat.

Jaa... jag vet när vi låg på luckan där så var det en nordifrå, vi kalla honom för Mandel, det var en riktigt käck typ. Han sjöng såna däre småfräcka bitar eller så där - idag tycker du inte att dom är fräcka, men då tyckte vi att dom var småfräcke - å vi hade inga instrument, men han spela å sjöng, å de var på luckan, så där var liv på luckan, det kan en gott säga. Å han höll igång den där, å vi kanske bidrog vi andre också när vi hade haft en glad kväll å hjälpte till så gott vi kunde. Så det var en väldigt god stämning... Men när vi kom på båtarna så var det mer ordning, för att det var sammanhållning på båtarna. Å jag vet jag låg på en jagare som hette Kalmar och en som hette Helsingborg, å de var nye, som de kallades för statsjagare då, å det var i början på 1944, å där skrevs det en del å de sjöngs ju även nere på trossbottnarna, sjöngs visor å sånt där. Å där hade vi radioanläggningar med grammfon så att vi kunde spele bitar runt där på de olike trossbottnarne. Men där var många som sjöng å till och med hade instrument där på de större båtarna. Det var mest sjömansvisor, å det var mycket dom där skillingtrycken, Alpens ros å dom där tragiske kärleksvisorna om Elvira Madigan å såna där enkla som var lätta å komma över. (Rune Svensson f. 1922, Kungshamn)

Vilka av de värnpliktiga som till sitt tidsfördriv valde att skriva ner visor är väl svårt att säga något om, men flera av de intervjuade har haft ett stort intresse för just sång och musik. Dessutom hade en del kommit i kontakt med handskrivna visböcker ute på andra båtar. Rune Svensson från Kungshamn, som senare i livet bl.a. har ägnat sig åt att skriva och spela lokalrevyer, hade några kompisar med samma intresse:

Vi var ett par stycken, vi skrev ner såne där genom hörsågen eller låna varandras böcker, skrev ner bitar... det blev ju mest med marin anknytning då, å sen skrev vi såne där korte inslag som fanns, ja som vi hörde.

Även om flera av visböckernas ägare berättar om hur man kunde sjunga visorna till dragspel eller gitarr om kvällarna, så är det långt ifrån alla som har sjungit de visor som skrevs ner. En del har varken förr eller senare ägnat sig åt att sjunga. Många gånger var kommissböckernas visor "skriftlig tradition". Man lånade böcker av varandra och skrev av visorna. Samtidigt som de unga männen fördrev tiden skapade de också ett minne för framtiden. Flera av visböckerna börjar med orden "Visbok till minne av min exercistid".

Från man till man...

Någon gång kunde man naturligtvis teckna ner en visa ur minnet eller från schlagerhäften, radio och grammofon, men mestadels skrev man av varandras böcker. Olof berättar:

Det var en pojk ifrån Grundsund. Vi var kompisar, och han i sin tur hade fått låna böcker, och han var ivrig där, så lånade vi dom och läste dom och så köpte man sig en sån dära med svarta pärmar, och så skrev man då lite grann på söndagar och på kvällarna när man hade tid...

När Olof kom ut på olika båtar fick han också låna visböcker av olika kompisar:

Sen så samlades man ju alltid på kvällarna, och så hörde man ju vad de sa. Så var det alltid nån som sa att det har jag i en bok här. Och då fråga man om man kunde få låna den. – "Ja, du får låna den, men du får vara rädd om den." För den var de väldigt rädda om se, ja mycket rädda om. Så dagen efter fråga de – "Har du skrivit färdigt nu så jag får min bok eller?" Ja de var de rädda om, sina böcker.

Men man skrev inte av alla visor.

Till en början så valde man ju det bästa, men hade man tid så tog man ju även skummjölken. Men annars så var det ju grädden till att börja med. Sen så försökte man ju inte få så långa. Men om tiden tillät så tog man de långa också.

– Ritade man av teckningarna också?

– Ja det gjorde man. Det var ju mest ankare och livbojar och båtar och ett och annat kvinnohuvud och så där. Det var ju efterapningar, och för att få det riktigt

bra så la man ju gärna ett kopieringspapper emellan, fast det tyckte inte den om som hade lånat ut boken, för då gjorde du ju märken i hans bok.

Rune hade en något annan inställning till det där kopierandet:

Vi hade hamnat nere på radioskola då... då kom jag i kontakt med en som också var radiotelegrafist, å han visa mig en bok å den fick jag låna, men han sa, kopiera inte teckningarna, sa han, teckna själv... Å det är väldigt värdefullt att man inte kopierar dom, möjligtvis sitter å tittar på dom å ritar men hittar på egna alster.

Visor och teckningar överfördes alltså från man till man, från en bok till en annan, många gånger också från en äldre årskull till en yngre. Men den som skrev av en annans visbok valde också ut den eller de visor som passade honom, därför blir ändå inte den ena boken den andra lik. Visböckerna är både lika och olika.

Innanför de svarta pärmar...

Om man slår upp en av dessa mjuka, svarta pärmar, så hittar man på insidan av omslaget oftast namnet, hemorten, stationeringen och det militära numret på den yngling som en gång skrev boken. Många gånger finns här också en teckning, som t ex kan föreställa ett skepp innanför en frälsarkrans, kanske namnet på en flicka och så några ord om att boken är till minne av exercistiden. Sedan följer visorna utan någon speciell ordning. De värnpliktiga verkar ha bemödat sig om att skriva så vackert som möjligt. Efter varje visa finns vanligtvis en anteckning om när, var och av vem den har skrivits ner, och sen kanske en avräkning på tiden fram till "muck" – "128 bullar kvar, och sen från 'Pinan' far". De där "bullarna" förekommer i nästan alla böcker, och att man räknade dagarna i bullar berodde på att flottans bullar en gång i tiden var hårda och inte särskilt goda, och att man fick en sådan

Första sidan i en visbok tillhörig Wilhelm Andréasson, f. 1907, Bohus Björkö.

varje morgon. I flera av visböckerna finns också teckningar, som kan inrama texten på olika sätt, ibland är de placerade på egna sidor eller tillsammans med kortare poesistrofer. Teckningarnas ursprungliga förlagor tycks mestadels ha varit olika tatueringar. Båtarna, kompassrosorna och kvinnorna kan också vara färglagda på samma sätt som tatueringar. Populära förlagor är t.ex. "Sailors grave", "Tro, hopp och kärlek" och "Hands across the sea". Några flottister har låtit sina kamrater rita och skriva i böckerna; ibland hittar man också namnen på alla kamraterna på luckan någonstans i slutet av visboken. En del har gjort ett innehållsregister, och så allra sist: "Vi har kämpat vi har vunnit, sista bullen har försvunnit".

Repertoaren

Här skall jag ge en kort inblick i repertoarens sammansättning och se vilka visor som har varit vanligast förekommande, därefter följer en närmare presentation av "Taubevisorna", de rena "Kommissvisorna" och ett avsnitt om alla texter som handlar om kvinnor av olika slag.

Visböckernas repertoarsammansättning är sig ganska lik genom de 30 år som jag har följt. Här finns många sjömansvisor, visor med anknytning till hembygden, visor som blev populära genom skillingtryck under 1800-talet, specialskrivna texter om militärlivet på båtar, i kaserner och olika hamnar, parodier, lite poesi, revyvisor, bondkomikervisor, fula visor, populära slagdängor, sjömansvalser och schlagers. Flertalet texter har en eller annan anknytning till sjömanslivet eller livet i det militära.

En del föredrar att skriva bara schlagers och "skillingtrycksvisor", andra har ägnat nästan hela sin bok åt att skriva visor och poesi som har med militärlivet att göra, några har flera fula visor och pornografiska berättelser än andra, en del har inga "fula" visor alls – men i många visböcker finns det en blandning av alltsamman.

Vissa texter försvinner med tiden, nya kommer till, men mycket är bestående. Många av de visor som spreds genom skillingtryck under senare hälften av 1800-talet och 1900-talets början verkar ha varit lika omtyckta under hela perioden. Flera flottister av årsmodell 1915 satt t.ex. och skrev ner texten till "Alpens ros", och så var också förhållandet när det var dags för 1943 års flottister att skriva i sina visböcker. Enligt Rune Svensson så sjöngs den visan också ute

på båtarna så sent som 1944. De visor som har varit populära under hela perioden, det mest bestående i kommissböckerna, visar sig också vara skillingtryckens typiska repertoar. Däribland finns några favoriter; de har alla anknytning till havet. På första plats hamnar den känslösa visan om "En sjömans begravning". Den finns med i nästan varje visbok ända fram till 1945.

Sakta över mörkblå vågor
rör sig skeppets stolta stam
och i österns purpurvågor
bryter dagens gryning fram

Kistan den iordning göres
uppå gammalt sjömansbruk
och till relingen den föres
endast gjord av segelduk

Ingen ros och ingen blomma
pryda skall en sjömans grav
endast vågor gå och komma
skeppet gungar an och av (GOBIV TB 99)

Nästan lika ofta hittar man visan om "Skeppet Skulda", även den en förlisningsvisa. Den tredje favoriten är "Älvsborgsvisan", som också finns med ända fram till 1945.³

Den blomsterprydda gondolen gled
utöver Älvsborgs blåa böljor ned
det var så hemskt i den mörka natt
en flicka skön vid rodret satt

Visan har tragiskt innehåll. Den lagerkransade Sigrid styr fram gondolen utanför Älvsborg och sjunger för sin Herman som sitter fängslad därinne, men hon drunknar när "havet ryter och åskan går". Herman rymmer, kastar sig i havet och drunknar han också; "man sen som vålnader sett dem gå, ibland de höga bergen grå". Andra, omtyckta visor ur denna mycket spridda genre är t.ex. "Kors på Idas grav", "Böljans dotter" och "Graven på stranden". Kommissböckernas vanligaste, mest bestående, visor innehåller mycken sorg och tragik.

De äldre visböckerna rymmer många berättande sjömansvisor, varav flera också har utkommit i skillingtryck. De handlar om sjömannens liv, om resor och olyckor på haven. Rena arbetsvisor eller shanties förekommer sällan. En del av sjömansvisorna har

anknytning till Bohuslän, och kan handla om olika fisketurer eller båtar med hemmahamn längs bohuskusten. Här finns t.ex. i flera visböcker några texter av fiskaren och sjömannen Christian Dahlin (f. 1883) från Hunnebostrand. Dahlin tryckte och spred sina visor i enkla häften, främst under 1910- och 20-talen (GOBIV TB 21). "Ett sjömansöde" handlar om en sjömans liv (hans eget) under första världskriget. Den hör till hans mest omtyckta texter och har en något mer realistisk ton än vad som är brukligt i kommissböckerna:

Vad som sjöman jag fått lida, härom nu jag tala vill
Sjömanslivet dock jag älskar, sjömanslivet hör mig till
Arbetslös en tid jag varit och då tiden bliver lång
Därför fattar jag nu pennan formar orden till en sång

Krigets fasor sig utbreder över både land och hav
Många av de svenska sjömän fick i havet då sin grav
När som fartygen de sprängdes utav minor och torped
Fingo dessa sjömän också följa med i djupet ned
(GOBIV TB 59d)

Visbok tillhörig Olof
Berndtsson, f. 1923,
Tjörn.

Temat skeppsbrott och olyckor är överhuvudtaget mycket vanligt med titlar som "Ångaren Norges undergång", "Det brunna skeppet", "Hönöfiskarens förlisning", "Sydkustens förlisning" och "Titanics undergång". Men här finns också sjömansvisor som handlar om den trogna sjömanshustrun som blir änka när mannen blir borta på sjön. Och många texter som handlar om sjömännens såväl trogna som otrogna flickor, vilka vi skall återkomma till. En speciell kategori utgör de visor som handlar om glädjeflickor eller flickor som har "råkat i olycka". En del av dessa finns

med under hela perioden, men många försvinner för att istället ersättas av sjömansvalser och Taubevisor.

Revyvisor, valser och slagdängor eller schlagers verkar ha varit mer kortlivade än skillingtrycksvisor och sjömansvisor, men även en del av dessa behöll sin popularitet genom längre tid. "Arholmavalsen", som kom ut på grammofonskiva 1914 (Ericson 1989:170-

171) finns avskriven i var och varannan visbok 1915-1918, men förekommer även under 20-, 30- och 40-talen. "På Roine strand", som är mer av en "sångpärla" ur pianorepertoaren, var också mycket vanlig under första världskriget, men verkar inte ha behållit sin popularitet under 30- och 40-talen, inte heller "Hesselbysteppen" eller en del andra titlar, som har fallit i glömska. Men det kommer nya schlagertexter istället, t.ex. "Lyssnar du ikväll till mig lilla mor", "En natt på Ancora bar", "Bel Ami", "Aloha-oe" och många flera. Schlagertexterna anknyter mestadels till sjömanslivet och det gör naturligtvis också alla "sjömansvalser" ur Ernst Rolfs repertoar. Men det är inte en av Rolfs valser som har fångat det största intresset hos flottisterna, utan istället den mer skämtsamt, berättande visan "Bland bränning och skär", som enligt musikforskaren Olle Edström såväl i text som melodi mer anknyter till en äldre, berättande kategori av sjömansvisor (1989:85).

Jag föddes ut på Nordsjön en stormig vinternatt
 när stormen tjöt i spanterna och far min stod vid ratt
 Jag kom i bränning å skär
 å där fick jag min karaktär
 som liknar havets vilda makter på ett ungefär

Jag växte upp blev vackrare än själva don Juan
 jag måste ha polisens hjälp mot flickorna i hamn
 Dom var som bränning å skär
 dom låg på knäna här å där
 å grät för att dom alla ville bli min hjärtans kär (GOBIV TB 90b)

Taubevisorna

Från och med 1924 börjar Evert Taubes visor bli populära i visböckerna. Spridningen underlättades säkert av en rad grammofooninspelningar. Taubevisorna skiljer sig inte så mycket när det gäller form och innehåll från de äldre sjömansvisorna. Det är främst visorna ur Evert Taubes första vissamling, "Sju sjömansvisor och Byssan lull" (1919) som finns representerade i kommissböckerna. Populärast är visan om "Fritiof Andersson", som handlar om hur Fritiof råkar illa ut i Buenos Aires på grund av en skön senorita:

Han såg på hennes ögon och hennes svarta hår
 och hennes lilla rosenröda mun
 och hennes vita tänder och hennes bruna arm

och hennes smala händer och hennes höga barm
och sen tog Fritiof Anderson den flickan i famn
Så gör en sjöman när han går iland

Glädjeflickan i främmande hamnar förekommer också i "Flickan i Havanna", som hamnar på andra plats bland "Taubefavoriterna". Men här finns också visorna om "Karl-Alfred och Ellinor", "Den sköna Helén", "Turalleri" och "Resan till Spanien". Dessa hänger med ända fram till dess att kommissböckerna blir allt sällsyntare i slutet av 1940-talet. Deras popularitet kan bara mätas med "Balladen om briggen 'Blue Bird' av Hull", vars "undergångstema" kan jämföras med äldre texter, och som publicerades i "Fritiof Anderssons visbok" (1929). I denna samling ingår också en del andra favoriter, såsom fortsättningen på visan om Fritiof Andersson – "Jag är fri jag har sonat...", "Karl Alfred, Fritiof Andersson och jag" samt "Tatuerar-valsen".

De Taubevisor som skrevs ner av de unga flottisterna stämde väl in i stilen och med de ämnen som tidigare var besjunga i visböckerna; "Jag har skrivit till min flicka" var ytterligare en sådan visa, där temat är längtan efter den trogna, väntande flickan. Däremot skrev de bohuslänska flottisterna aldrig av Taubevisor som inte stämde in i miljön eller med vistraditionen.⁴ De visor som skrevs ner i kommissböckerna låg däremot mycket nära en redan befintlig tradition med berättande sjömansvisor. En del av visorna i "Sju sjömansvisor och Byssan lull" är också upptecknade ur muntlig tradition och har inte skrivits av Evert Taube, t.ex. "Turalleri" eller "Flickan i Hamburg". Likaså uppger Evert Taube att melodin till "Resan till Spanien" är "upptecknad efter ett handklaver vid Kungliga Flottan" (Taube 1978:20). Troligen är det melodin till "Värvningsvisan" eller "Marinvisan", vars text ofta förekommer i de äldre visböckerna, som Taube har hört, och som vi skall återkomma till längre fram. Visforskaren Bengt Jonsson menar också att Evert Taube var "en framstående kännare av den folkliga svenska sjömansvisan", och att han i flera av de ovan nämnda visorna "skriver helt i den folkliga sjömansvisans stil och anda" (Lantz & Jonsson 1980:17-18).

En av visböckernas ägare, Sigurd Andersson från Rågårdsvik, har också berättat om hur Taubevisorna kunde leva sitt eget liv. Han lärde sig den populära visan om "Blue Bird av Hull" i Karlskrona 1940 av en exerciskamrat från Kåringön. Det var första gången han hörde den, och han har allt sedan dess sjungit visan på den dur-

melodi som kamraten sjöng, inte på den mollmelodi som Evert Taube själv skrev. Sigurd Anderssons melodi till "Blue Bird" påminner stilmässigt om sekelskiftets durmelodier och samtida schlagers. Evert Taubes egen melodi hade Sigurd vid ett senare tillfälle hört i radio, "men den var inte så bra, den andra passade bättre". Denna durmelodi sjungs av flera sångare på västkusten, och alla är lika övertygade om att det är den rätta och ursprungliga (Nordström 1993:5).

"Vi kommo till Karlskrona och uniform vi fick ..."

Visorna med anknytning till livet i Karlskrona eller ombord på marinens fartyg förekommer under hela tidsperioden. Melodier och ordval kan skifta, men innehållet är i stort sett sig likt. Av versmåttet att döma så är många skrivna till gamla, kända melodier, och kan t.ex. berätta om resan till Karlskrona, som i denna visa ur en bok från 1916, möjligen sjungen till melodin "I Gellivare trakter":

Vi nu vår visa sjunger om ni vill lyssna till
Det är om vår exercistid vi nu omtala vill
Sjötjänstare vi äro från Bohus klippor grå
Vi fingo lämna hemmet och kronans lump ta på

Vår järnvägsfärd den började en stad vid bohus kust
och därifrån vi foro med mycken liv och lust
Men glädjen snart sig ändrade till både kropp och själ
till deras stora nöje som voro vårt befäl (GOBIV TB 125)

Visorna berättar ofta detaljerat om själva inryckningen, om tågresa, framkomsten, den första övernattningen, de nya kläderna och så maten förstås, som också kan vara ett tema för sig.

Var morgon får vi bulle
så stor och rund och skön
som är bakad utav vetekli
och vattnet ifrån sjön

Till middag får vi soppa
med fyra arter i
man kan av ilska hoppa
men man måste låta bli (GOBIV TB 180)

Här finns också klagomål mot många andra förhållanden i det militära, ofta gentemot befäl och stamanställda soldater, och visorna skulle väl kunna rubriceras som ett slags protest- eller missnöjessånger. En del texter har också använts som "mallar"; nya årskullar har bara bytt ut namn på personer, båtar och platser, som t.ex. i "Flottisten" och "Beväringsvisa":

Den 14:e juli den glömmar jag ej
när kronan behagade inkalla mej
att göra min värnplikt i 200 dar
ni kan ju ej tänka hur tråkigt det var

Nu måste man skiljas från den man har kär
du otäcka kommis som var mig så när
adjöss lilla rara älskade söta
snart är jag hemma för att åter dig möta (GOBIV TB 177)

I min sång denna gång
vill jag skriva om ett tvång
som vi haft under årets exercis
Allt ont som vi fått
under dagar som gått
sakta fram över Fylgias däck

När ja reste åstad
var jag unger och glad
Jag blott drömde om flickor och vin
Sen den lyckan tog slut
när jag skickades ut
för att lära mig svensk disciplin... (GOBIV TB 125)

Den senare texten är hämtad ur Anders Simonssons visbok, skriven ombord på H.M. Fylgia 1916. Anders själv kom från Rågårdsvik. Samma visa, fast med lite variationer, skrev den unge värnpliktige Kurt Nilsson från Skillingholmen ner i sin bok när han tjänstgjorde på Drottning Victoria "infrusen å Hårsfjärden 19/1 1941". Flera av "kommissvisorna" förekommer under hela den undersökta perioden, men anpassade till nya årskullar och båtar.

Mycket vanliga är också den typ av parodier som Mats Rehnberg har hittat i soldatvisböcker från andra regementen (Rehnberg 1967:222-231). Parodierna är oftast inga visor, utan kan anspela på religiösa texter, böner, psalmer och fosterländska sånger, som

t.ex. i "Vår mat, vår mat, vår back-lagsmat, ljud högt, O dyra ord" (GOBIV TB 134). Men det oftast parodierade stycket är nog "Krigsmans erinran", som de värnpliktiga tvingades att lära sig utantill och läsa i korus, och som kunde få ett helt annat innehåll i deras egen version:

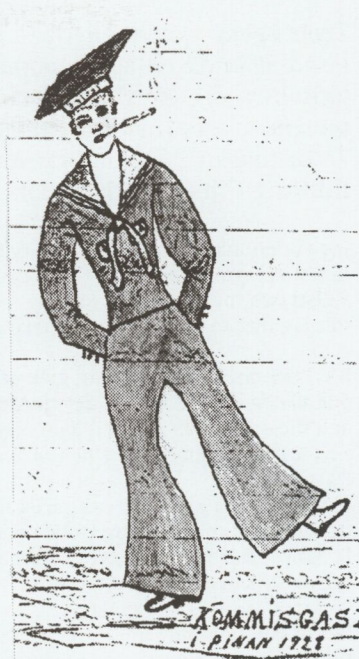
Krigsman skall ingen frukta, men vara fjällan huld och trogen, han skall med aptit och energi uppåta alla de kuseskivor honom vid skaffningen ålägges ... (GOBIV TB 96b).

Ett annat populärt prosastycke innehåller en beskrivning av flottistens utseende och beteende:

Betraktar man noga en flottist sönderfaller han i tre stora delar: blåkragen, tjajfsen och förhållningsboken. Dessutom är att märka lederna, huvudet och armarna. Han vistas huvudsakligen vid kusterna och uppträder i stora flockar som kallas gäng eller parvis i enkla fall ... Han är ej farlig och angriper ej människor utom då han blir retad eller på kommando. Dock finnes det en och annan som angriper "det täcka könet", särskilt efter mörkrets inbrott... (GOBIV TB 31)

Den värnpliktige flottistens möten med flickor i Karlskrona eller olika hamnar är också ett mycket populärt ämne. I hamnarna kan flottisten ha framgång, men i Karlskrona är det värre, och visor och poesiverser blir ett slags klagoskrifter över de flickor, som väljer en stamanställd, en "kanin", istället för den stackars "bassen".

Finans flickor så rara
de tar sina kaniner bara
under armen och låter
oss beväringar vara
Vi bassar nu här får gå
och vara sura i varje vrå
bara för att vi i Pinan ingen tjej kan få (GOBIV TB 134)

Trots beväringarnas avoga inställning gentemot de stamanställda, så handlar ändå en av de populäraste visorna om en sjöman som har låtit lura sig av flottisternas granna kläder och tagit värvning i marinen; det är den tidigare nämnda "Värvningsvisan" eller "Marinvisan". Denna variant är hämtad ur en visbok från 1934, tillhörig Vilhelm Gustafsson, f. 1914 på Gullholmen.

Jag var en livad yngling, knappt fyllda sjutton år
 så lätt och glatt slog hjärtat i livets sköna vår
 Så lätt och fort gick tiden och jag var nöjd och glad
 tills jag fick se en sjöman vid marinen

Med militärisk hållning han gick på gatan fram
 och vände sig och kikade det gjorde var madam
 och flickorna dom rodna å ligapojkar skrek
 nej, se där går en sjöman vid marinen

Ja herre Gud i himmelen så härlig han såg ut
 den lugna forna tiden jag trodde den tog slut
 Ej hjälpte här förmaningar ej hjälpte gråt och bön
 jag måste bliva sjöman vid marinen

Beslut och handling följde, jag gick till lotskapten
 bland alla som sig värvade så var jag en bland dem
 Kontraktet skrevs nu under, storkovan då vi fick
 och kropp och själ försålades till marinen

Vi kommo till Karlskrona och uniform vi fick
 men aldrig uti livet glömmes detta ögonblick
 vi kallades matroser, men slavar blevo vi
 ty slav är den som tjänar vid marinen

Ej mycket får man lära som till sjömansyrket hör
 men hur kanoner laddas och skarpa knallar gör
 samt såga ved och kola, på varvet knacka rost
 ja sådant för man lära vid marinen

Den granna uniformen och så Karlskrona öl
 har lockat mången yngling att bli en värvad knöl
 Ja dressen den är stilig, men magen den är tom
 och själen är förkrympt av disciplinen

Skrevet söndagen den 23 september 1934 till ankars vid Waxholm.
 1.202.34. Gustavsson. H.M.S. Psilander. (GOBIV TB 134)

Motivet med flottistens kläder återkommer också i andra visor.
 Oftast handlar det om att de stamanställda har grannare uniformer

med flera streck och därmed gör större intryck på flickorna. Men den värnpliktige är också stolt över sina kläder, och i en del senare texter berättas om hur flottisten gärna vill unna sig lyxen att ha "tjafs" på sina byxor. Många lät också sy in extra kilar i byxorna för att de skulle bli vidare nedtill, men detta var strängeligen förbjudet (Flottans män berättar 1979:24). Visan om "Byxkilarna" från år 1935 är uppenbarligen skriven till melodin "Vem kan försaka en enda liten stilla flirt":

Varför försaka ett enda litet svajigt tjafs
tjafset kommer kanske aldrig tillbaka
Tag vad som bjuds när du får någonting
Rapporter och lasse⁵ det kostar dej ingenting
Varför försaka ett enda litet svajigt tjafs
tjafset kommer kanske aldrig tillbaka (GOBIV TB 31)

Flera visor är skrivna till kända melodier, ibland med anspelningar på den ursprungliga texten, som i "Byxkilarna". Melodin till "Barn-doms hemmet" tycks också ha varit tacksam att använda sig av:⁶

Kommisslivet.

När som pansarplåten⁷ fram på bordet glider
och det feta fläsket lyser bakom den
så en tallrik ärter dukas fram på bordet
detta äts i forna dar med fart och kläm

Det var exercis och övning hela dagen
när som tjugoåring jag vid flottan var
Och de minnen som jag har från dessa dagar
är de värsta och de hemskaste jag har

Ifrån havet intill kusten skrovet glider
intill mobiliseringskajen då och då
fast jag ej förtöjt på långa, långa tider
kusten har jag aldrig, aldrig glömt ändå (GOBIV TB 178)

Kommissvisornas populäraste motiv - den hårda disciplinen, slave-riet, flickornas kärlek och svek, den usla maten och kamratskapet - förekommer också i muckvisorna. "Utmönstringen" är skriven till melodin "Hälsa dem därhemma":

Från Karlskrona far jag
reser åter hem
och en lättnad är det
att människa bli igen

Jag har nu min frihet
och kan klämma i
farväl med kommislivet
och dess slaveri (GOBIV TB 68)

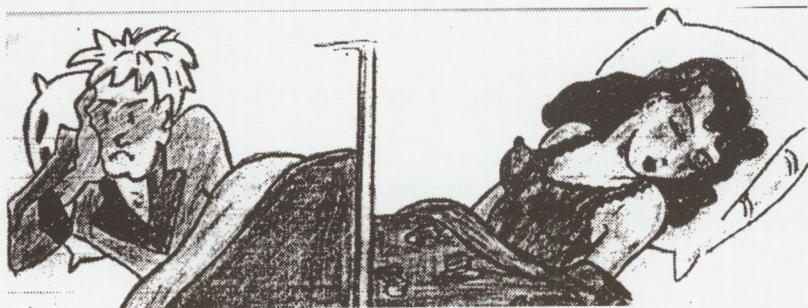
Flickorna – så nära, men ändå så fjärran ...

Det bor en flicka intill mitt rum
Vi ser varandra så sällan
en vägg oss skiljer med några tum
Tänk, bara väggen emellan

Jag hör när hon uti täcket drar
och kryper lakanen emellan
strax tanken genom mitt huvud far
Tänk: bara väggen emellan

Ibland jag drömmer hon är hos mig
jag lockat henne i fällan
Men när jag vaknar inne hos mig
så, nog fan är väggen emellan (GOBIV TB 179)⁸

När man sitter och bläddrar i visböckerna, så slås man av att väldigt många texter handlar om det "avsaknade" könet. I denna "manliga" miljö var kvinnorna långt borta, men ändå oerhört nära. Drömmen om det motsatta könet kunde se ut på många olika sätt; kvinno-bilderna i visböckerna är inte entydiga. Flera korta poesiverser handlar om kärlek och kyssar. Här finns mycken längtan efter flickor, som kan vara ack så ljuva, men också svåråtkomliga och opålitliga:

Teckning av Rune "Radio" 3268-17-42 Svensson, f. 1922. Kungshamn.

Att kyssa få en vacker flicka
är livets högsta poesi
ett rus från ljuva läppar dricka
All världens lycka bor däri

—
Fråga ej varför hjärtat gråter
och mitt öga brista vill
ingen glädje jag får åter
om du ej mig tillhöra vill (GOBIV TB 96b)

—
Att en vacker flicka se och icke kyssa våga
det är som vid källan stå och känna törsten plåga (GOBIV TB 59d)

—
Tag ålen vid stjärten
och kvinnan på orden
så har du det säkraste handtag på jorden (GOBIV TB 111a)

Kvinnor verkar vara ett svårt kapitel, som man behöver lära sig
mycket om. Det är minst lika svårt som att föra fram en båt med
säker hand.

Varför kallas ett fartyg hon?
Därför att hon liksom kvinnan är svår att styra
Därför att hon liksom kvinnan är dyr att rigga
Därför att hon liksom kvinnan måste riggas för att se någonting ut
Därför att hon liksom kvinnan måste föras i hamn och bindas vid ringar
Vilket härmed intygas (GOBIV TB 96b)

Flottisternas kvinnoideal kan man läsa sig till i den populära versen
om "Hur en sjömans flicka bör vara", som återkommer i många
visböcker under hela den undersökta perioden.

Alla glada sjömän blå
önska sig en flicka få
Ej för mager, ej för fet
ej för kall, men ej för het
Ej för rank och ej för krokig
ej för klok, men ej för tokig
Ej för gammal, ej för ung
ej för snål ej med för öppen pung
Ej för sömnig, ej för vaken,
enkelt klädd, men inte naken (GOBIV TB 179)

Kapitlet flickor återkommer också, om än på lite annat vis, i de "fula visorna". Bengt af Klintberg och Christina Mattsson skriver i *Fula visbokens* förord: "Otaliga sjömän och soldater har gjort sig av med sina handskrivna visböcker när de skulle gå i land eller lämna kasernlivet. Böckerna innehöll vistexter som de inte ville bli förknippade med. En tjänsteman vid ett av våra stora folkminnesarkiv har berättat för oss att han under 1940-talet returnerade samlingar med obscena visor till uppvecklarna" (1980:27). Många forskare har också påpekat att de erotiska visorna "ingenstans har varit så vanliga som i slutna manliga kollektiv: soldatkaserner, fartyg, drängstugor, skogshuggarbaracker" (aa:31). Säkertligen förhåller det sig så att inte heller jag har fått ta del av alla visböcker med "fula visor" i. Under ett dokumentationsprojekt i Västsverige talade en äldre man om att han hade en visbok från "kommissstiden" hemma, som han dock inte ville visa, för då skulle jag "rodna långt upp över strumpeskaften". Jag vet inte hur många som har behållit sina fula visor för sig själv, eller om några, som Christina Mattsson och Bengt af Klintberg säger, har gjort sig av med sina böcker. Men de böcker som jag har fått in har för ägarna varit ett kärt minne, så det verkar inte helt konsekvent att man skulle slänga bort en sådan bok. I alla fall finns här flera fula visor - och en del erotiska noveller. Graden av "fulhet" varierar. Ofta handlar det om parodier, omskrivningar på redan kända texter, som "Vid femton års ålder en hora jag blev" och "Anders han var en hurtiger dräng, plöjde så mången fåra". Flera visor som ursprungligen blev populära genom skillingtryck i slutet av 1800-talet har också använts som förlagor, som den tragiska, men nu mycket fräcka, visan om "Balsalens

drottning", liksom "Sandahls kanon" som istället har blivit "Myrdals kanon":

Det vankar en flicka så ensam i skogen
hon skall till en sjöman som väntar vid logen
men när hon kom dit stod en hel bataljon
där redo att avfyra Myrdals kanon (GOBIV TB 111 a)

Påfallande ofta är det genom en kvinna som de erotiska upplevelserna beskrivs:

Jag gick mig ut en aftonstund, att ta mig en promenad
Min fästman vid min sida gick, som alltid var så glad
Tralla la
Min fästman vid min sida gick som alltid var så glad

Han handen förde längre ned till mina ben och lår
Till stället som bekransat är med svart och krulligt hår

Då minnes jag min mammas ord, var rädd för varje man
Ty gossar uppå dej små gossar göra kan

Men Villiam han viskade ligg still min dyra skatt
Sen böjde han sig sakta ned och grep den styve fatt

Då kom där fram en stor filur så jag blev nästan rädd
När jag fick se hur lång han var, och nertill hårbeklädd

Min kropp den skälvde och som utav salighet beskänkt
att himlar uppå jorden finns, det aldrig förr jag tänkt
Tralla la (GOBIV TB 90 b)

I flera av dessa erotiska visor och noveller är flickan så mycket oskuld att hon knappast vet vad det hela handlar om, men hon blir genast mycket förtjust i det som gossarna gärna vill göra med henne. Kvinnorna i dessa visor är klart intresserade av erotik, vare sig de är oskulder eller "horor". Det finns också två slags visor som handlar om horan eller glädjeflickan. I det första fallet – när man kallar henne för hora – så har texten också ett erotiskt innehåll, och attityden gentemot flickorna kan vara ganska kall:

I Kungsträdgården det satt en hora och pissa
och mittemot satt tvenne sjömän och fnissa
Kom hit du hora skall vi dig knulla för pengar
för vi är sjömän och inga vanliga drängar (GOBIV TB 111 a)

När man däremot sjunger om "glädjeflickan", så kan det röra sig om en helt annan, tidigare nämnd, kategori av visor, för i kommissböckerna finns också texter som berättar om den sorgliga bakgrunden till varför någon blir glädjeflicka. I visböckerna från 1916 fram till 1935 hittar man ofta visan om "Blondinen", "Glädjeflickan" eller "Schweizerflickan". Här följer en variant ur en bok från 1933, tillhörig Gunnar Andréasson, f. 1913 på Klädesholmen. Han har också sjungit in visan på band.⁹

Uti staden i ett ödsligt näste
satt en gång en vacker ung blondin
Hennes kinder voro liksom rosen
hennes ögon voro himmelsblå

Vacker var hon, skapad till behagen
hon tog plats uppå ett Schweizeri
Mången blev i flickan djupt betagen
hon lät sig tjusas, men gick ändå fri

Men så kom där en ibland de många
han som rövat flickans heder bort
Först med guld, och sen med löften fagra
stal han hennes heder inom kort

Ofta såg man henne sent om kvällen
titta fram vid lyktans dunkla ljus
för att av de djuriska begären
skaffa sig en herre och ett rus

Hennes plats blev sedan bakom muren
hennes död blev en för tidig grav
för att hon har låtit så sig narras
O ve, o ve, den hennes heder stal (GOBIV TB 31)

I andra böcker innehåller visan ibland ytterligare en strof som berättar att den stackars glädjeflickans fader var en sjöman som för längesedan har försvunnit och att hennes mor "gick på gatan". Att döma av de sex uppteckningar som sedan tidigare finns på Svenskt visarkiv har "Glädjeflickan" mestadels har sjungits av män.

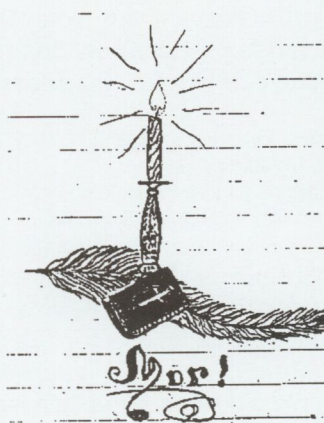
Det finns ytterligare en "favoritvisa" i kommissböckerna som behandlar ett liknande ämne, och det är den s.k. "Eiravisan" eller "På Kungsholms strand". Den var populär under ungefär samma period som "Glädjeflickan", och handlar om de flickor som hamnade inom lås och bom på "Eira", kurhuset för veneriska sjukdomar på Kungsholmen i Stockholm.¹⁰

Innehållsmässigt skulle man väl kunna jämföra denna kategori med en del av Evert Taubes visor, t.ex. "Flickan i Havanna", men där Taubes text bejakar flickans sätt att försörja sig. Samma ämne dyker också upp i visorna "I den fattiga stugan vid Näset" och "Göteborgs-flickorna".

Man kan, som sagt, hitta flera olika kvinnobilder i visböckerna. Här finns den "fallna kvinnan", som ibland inte möter någon sympati, men som man också kan tycka synd om. Här finns också den trogna, väntande kvinnan, fästmon, som ofta finns därhemma, hon som en gång skall bli sjömanshustru, en troget väntande. Ofta sammanfaller bilden av glädjeflickan med erotiska bilder, med längtan efter sex. Bilden av den trogna flickan sammanfaller med längtan efter den "rena" kärleken. Den blivande frun skall vara varken "kall eller het", inte vara överdrivet kort eller lång, inte för klok och inte för tokig; hon skall helt enkelt bara vara vanlig. Men i vissa av visorna finns båda dessa kvinnobilder i en och samma kvinna, som när oskulden förvandlas under sitt första möte med erotiken.

Bilden av den trogna kvinnan återkommer också i många av de texter som handlar om längtan efter mor därhemma, för finns det någon kvinna som man kan lita på i alla väder, så är det hon, som i den populära "Mor lilla mor":

Mor lilla mor, vem är väl som du
Ingen på hela jorden
Ingen kan älska mig såsom mor
ingen kan så försaka
Kunde jag, kunde jag blott en gång
skänka dig det tillbaka (GOBIV TB 96b)¹¹

Tro, hopp och kärlek – några sammanfattande tankar

Liksom tiden i det militära utgjorde en tydligt avgränsad period i livet, så kunde kommissboken vara något speciellt. Olof Berndtsson berättade att han ibland hade haft med sig sin bok ut på andra båtar i handelsflottan – "men det var ju ett minne, man var ju lite rädd

om dom, det har nästan varit lite mera hemlighetsmakeri". Men bruket att skriva visböcker hade en del av de värnpliktiga med sig hemifrån eller från andra båtar. Några fortsatte också att skriva visor i det civila, ute på fraktskutor och fiskebåtar, medan andra endast ägnade sig åt detta under tiden i flottan. Intresset för att fortsätta med visböckerna hänger ofta samman med lusten att sjunga.

Mats Rehnberg menade att visböckerna från beredskapstiden innehöll färre visor än tidigare visböcker (1967:207-221). De bohuslänska flottisternas böcker blir möjligen något tunnare med tiden, speciellt de vars ägare inte sjöng visorna själva, men det handlar inte om någon större förändring. Rehnberg ansåg också att beredskapstidens beväringar framförallt skrev ner sådant som inte fanns på andra ställen, t.ex. i billiga vis- och schlagerhäften, i radio och på gramfon (1967:220). Det gäller inte bohusläningarnas urval; här finns många texter som fanns att tillgå på andra ställen. Det verkar istället som om man främst har skrivit ner sina favoritvisor – "grädden" – och att de flesta verkligen valde ut vad man skulle skriva i sin bok. Den skulle ju också bli ett minne från beredskaps-tiden, ett dokument att själv läsa någon gång i framtiden och kanske visa andra.

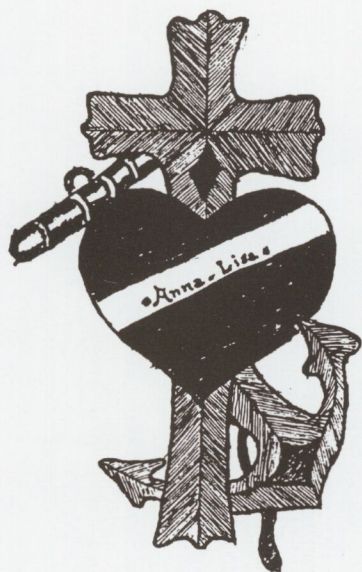
När du vid cirka 50 år
till byrålådan går
Tänk då på kommisstoken
som skrev i denna boken (GOBIV TB 179)

Däremot är det väl mycket troligt att man också sjöng andra visor under tiden i flottan, visor som aldrig skrevs ner i böckerna, visor som kanske ansågs för fula eller för vanliga. Musiketnologen Märta Ramsten har i "Folkmusikboken" skrivit om folklig vissång. Hon berör också de handskrivna visböckerna, och menar att deras urval inte alltid innehåller de visor som man sjöng ofta (1980:128).

*En av visböckernas
ägare, Alf Johannesson,
f. 1910 i Skärhamn,
bakom ratten i unga år.*

Kommissböckernas repertoar visar också hur flottisterna verkligen medvetet valde bland ett allt större utbud av schlager och visor som fanns att tillgå under den aktuella tiden. De gamla visorna, en gång publicerade i skillingtryck, och kanske sjungna ombord på segelfartyg, hängde med under hela perioden. Det hindrade ingen från att ta till sig nya sjömansvalser eller schlagers. Kapten Sigurd Sternvall som på 1920-talet samlade in traditionella sjömansvisor var synnerligen förargad på de nya sjömansvalserna och andra "kommersiella" visor. Han menade att de inte hade något med sjömansdiktning att göra (Lantz & Jonsson 1980:16). Även om det inte var sjömännen själva som hade diktat dessa visor, så verkar det ju inte som om de ratade dem för den saken. Tvärtom förekommer t.ex. "Släckta fyrar" och "Axel Öman" i flera visböcker tillsammans med mer traditionella sjömansvisor. Visböckerna rymmer såväl kontinuitet som förändring. Men de texter som skrevs ner stämde oftast väl in i den äldre traditionen, både till form och innehåll. Detta kan

*Teckning ur visbok tillhörig Yngve
Hansson, f. 1912, Kungshamn.*

man också se på sättet att skriva kommissvisor till kända melodier och på urvalet av schlagers och Taubevisor. Undergångstemat i "Blue Bird av Hull" stämde t.ex. väl överens med de gamla berättande sjömansvisorna, men Taubes mollmelodi kändes möjligen något främmande – kanske var det därför som visan sjöngs till en durmelodi istället. Vad hände efter 1940-talet? I materialet finns någon enstaka visbok från 50-talets början, men därefter verkar det inte ha förekommit några kommissböcker.

Jag har här inte gjort någon skillnad på de visböcker som har använts för sång och de som har varit en ren "skriftlig" tradition, utan vill istället betrakta kommissböckerna som ett individuellt, men ändå kollektivt, minne från en spe-

ciell tid och miljö, där den enskilde flottisten skrev ner sådant som han tyckte om. Visserligen var skrivandet ett tidsfördriv, men gjorde man sig besväret att skriva av en text, så betydde den antagligen någonting för den som höll i pennan, även om orden var lånade. Många av visorna som sjöngs och skrevs ner av Olof, Rune, Gunnar, Vilhelm, och alla de andra unga männen från Bohuslän, fanns naturligtvis också på andra ställen. En del av repertoaren förekom säkert också bland både män och kvinnor, men annat är mer typiskt för manliga miljöer, t.ex. kommissvisorna, en hel del av sjömansvisorna, de "fula" visorna och texter liknande den om "Glädjeflickan".

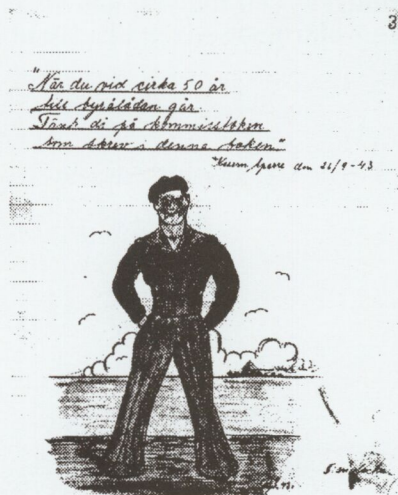
Det är inte visorna i sig som är utmärkande för de bohuslänska flottisternas böcker. Det är istället urvalet, sammansättningen av repertoaren, som är speciell för människorna, tiden och miljön. Däri kan man se att båten, flickan och hemmet verkar ha varit av största vikt för de unga bohusläningarna. Möjligen skulle man

kunna säga att det är samma tema som återkommer i "tro, hopp och kärlek", när man ser bilden av ankaret, korset och hjärtat.

Sjömansanknytningen är också det mest slående intrycket när man bläddrar i böckerna, både i texter och teckningar. De värnpliktigas bakgrund och identitet betonas hela tiden. Man vet varifrån man kommer och vad man skall bli. Redan som ung är man också medveten om alla de faror som lurar längs vägen – både till sjöss och på landbacken, i mötet med havet respektive kvinnan. Tankarna går till Evert Taubes förord och koncentrat av visan om "Fritiof Andersson": "Havet, om än aldrig så skönt att skåda, döljer under en ofta leende yta mången risk för en sjöman. Kvinnan är – så länge hon befinner sig på land – i det stycket likt böljan blå" (Taube 1978:14). Att leva ihop med andra män, med kvinnorna på avstånd, tillhörde också sjömanslivet. Men kvinnan tycks av visorna att döma ha haft ett stort utrymme i mannens tankar.

I Karlskrona fanns också en ny värld att möta för unga pojkar från Bohuslän, den militära. I visorna betonas kamratskapet, de gemensamma upplevelserna och den nya identiteten som en av "bassarna". Samtidigt förstärks gränsen gentemot de stamanställda, "kaninerna" och befälen. Det man har svårast för är disciplinen: att någon sprått med fler ränder på uniformen skall komma och sätta sig på en. Det var man inte van vid sen tidigare, trots att man hade mönstrat som "kockjungman". Olof som genast mönstrade på en fraktskuta efter värnplikten menade att det visserligen var ett slags

Ur Rune "Radio"
Svenssons visbok.

disciplin där också, men när arbetet var avslutat så var du fri. "Det var som flickan sa till direktören, vet du – "Dagen den är din, men natten den är min egen". En viss sorts frihet hörde till det "civila" livet ombord på fraktskutor och fiskebåtar, och den skattades högt. Där slapp själen att "förkrympas av disciplinen", som den gjorde när man "måste bli sjöman vid marinen".

När jag bläddrar i visböckerna slås jag av att det också är så många olika sorters texter som finns där. Mannen i visorna, ofta en sjöman, kan ha en oerhörd självsäkerhet och stor framgång hos flickorna, men han kan lika gärna bli bedragen och lurad, eller ratad för någon som har finare kläder och högre gradbeteckningar. De bohuslänska männens visböcker från tiden i flottan innehåller en salig blandning av längtan efter kärlek och ömhet, erotik och "snusk", nostalgi, sorg, tragik, empati, vrede, missnöje, kyla och värme, osäkerhet och stöddighet, humor och glädje... Det må hända att de fula visorna "ingenstans har varit så populära som i slutna, manliga kollektiv" (Klintberg & Mattsson 1980:31), men de utgör bara en del av repertoaren från kommisstiden, även om de inte har skrivits ner i samma utsträckning som de har sjungits.

Det är uppenbart att visböckerna inte innehåller de soldatsånger, som officiellt sjöngs inom flottan, inte heller finns här några egentliga verklighetsskildringar av krigen.¹² Visböckerna är däremot fyllda med sådant som det inte fanns plats för inom det officiella militära livet - drömmar om kvinnor, kärlek och erotik, klagomål över maten, drift med befäl och disciplin. Visboken blev en egen tillflykt – en tillflykt, som visserligen kunde delas med andra, men som aldrig såg riktigt likadan ut från man till man.

Blue Bird av Hull

Det var Blue Bird av Hull, det var Blue Bird en brigg, som med
 svik - ta de stum - par stod på ö - ver So - ten i
 snö - storm med ner - i - sad rigg själ - va jul - af - ton,
 sjut - ti - o - två. - Sur - ra svens - ken till rors! ro - par
 sku - tans kap - ten. Han är karl, han kan dre - ja en
 spak.* Och Karl Stran - ne från Smö - gen blev sur - rad till
 rors på Blue Bird som var dömd att bli vrak.

Melodin upptecknad efter Sigurd Andersson f. 1919, Rågårdsvik, Skåftö. Text: Evert Taube. Copyright Nordiska Musikförlaget. Tryckt med tillstånd av Ehrlingförlagen AB.

Noter

¹ Ordet "kommissen" används av många f.d. flottister som benämning på tiden i det militära. Det kommer ursprungligen från tyskans Kommiss, vilket kan betyda enkel kostym, åt soldater utdelade varor eller det militära (*Nationalencyklopedin*, 11, 1993:197)

² "Strana" är ett dialektalt uttryck för den lilla hamnen i Halsbäck, eg. stranden.

³ "Älvsborgsvisan" skrevs ursprungligen i början av 1880-talet av August Wilhelm Thorsson, bleckeriförman på Gårda fabriker i Göteborg. Han hade som 15-åring läst en roman från Venedig och tyckte att ordet gondol klingade vackert, därför placerade han en sådan i Älvsborgsfjorden (Låt och visa 1, 1972:15). Melodin används också tillsammans med anspelningar på den ursprungliga texten i några andra specialskrivna visor med motiv från "kommisslivet".

⁴ I kommissböckerna finns t.ex. nästan inga texter ur "Den gyllene fredens ballader" (1924), "Bröllopsballader och rosenrim" (1925) eller "Kärleksvisor och Sjöballader" (1927), vars visor kanske är något mer lyriska och högtidliga till sin karaktär, och där flera har anknytning till ostkusten.

⁵ "Lasse" = finkan.

⁶ Melodin till "Barndomshemmet" användes även till flera av visorna i de beredskapsböcker som Mats Rehnberg har skrivit om (Rehnberg 1967:210-213). Ursprungstexten förekommer också i visböckerna från flottan så tidigt som 1916. Den skrevs av "Karl-Evert" till en amerikansk melodi och lancerades av Ernst Rolf på Berns under första världskriget (Ericson 1968:9).

⁷ Pansarplåten = namn på de stora plåtar varpå maten serverades i flottan. I andra böcker börjar visan istället "Där som pansarbåten glider fram för vinden / och där mörkgrått vatten lyser bakom den ..." (GOBIV TB 111a).

⁸ Denna dikt finns i flertalet visböcker från 1940-talet.

⁹ Visan finns också insjungen av Gunnar Andréasson på grammofonskivan "Visor från Tjörn och Klädesholmen". Folklig sång och musik i Västsverige 1. Tonart. Musik i Väst.

¹⁰ Enligt en uppgift i P.A. Fogelströms "Okänt Stockholm", skulle Eiravisan ha skrivits av Stockholmsbohemer och folkdiktaren Kalle Broling. "Kuruhuset" Eira låg vid Hantverkargatan. Det öppnades 1816 och revs 1955 (Fogelström 1967:167). Visan sjöngs dessutom av traditionsbäraren och sjömannen Axel Käck från Limhamn i Skåne i dokumentärfilmen "Visor från de sju haven", som spelades in av TV 1967.

¹¹ Text av Astrid Gullstrand. Visan förekommer i flera böcker.

¹² Den undersökta perioden sträcker sig över två världskrig, men här finns bara undantagsvis några texter med anknytning till dagsaktuella händelser, t.ex. en dikt om Ulvens förlisning (GOBIV TB 179) och den citerade sjömansvisan av Christian Dahlin. Det närmaste man kommer kriget är annars en ganska sentimental visa som handlar om "Mor Annas ende son", som blir borta på havet efter ett tyskt granatanfall (bl.a. i GOBIV TB 130).

Otryckta källor

Musik i Väst - GOBIV. Göteborg och Bohuslän i visans uppteckningar 1978-1994. Textböcker (TB) och bandinspelningar (BA). Svenskt visarkiv, Stockholm.

Litteratur

- Björklund, Anders & Nordlinder, Gunnar 1980: *Visor & verser från haven*. Stockholm.
- Edström, Olle 1989: *Schlager i Sverige 1910-1940*. Göteborg. (Skrifter från Musikvetenskap, Göteborgs Universitet 21.)
- Ericson, Uno Myggan 1989: *Myggans nöjeslexikon* 1. Höganäs — 1968: *Ernst Rolf*. Stockholm.
- Flottans män berättar* 1979: Sjöhistorisk årsbok 1977-1978. Föreningen Sveriges Sjöfartsmuseum i Stockholm.
- Fogelström, Per Anders 1967: *Okänt Stockholm. En antologi*. Stockholm.
- Klintberg, Bengt af & Mattsson, Christina 1980: *Fula visboken*. (FIBs Lyrikklubbs bibliotek nr 196.)
- Lantz, Monica & Jonsson, Bengt 1980: *Sjömansvisor i urval av Svenskt visarkiv*. (Folkliga visor utgivna och kommenterade av Svenskt visarkiv.) Stockholm.
- Låt och visa* 1 1972. Information från Samfundet för visforskning. Stockholm.
- Nationalencyklopedien* 11 1993: Höganäs.
- Nordström, Annika 1993: *Visor från Lysekilstrakten*. Folklig sång och musik i Västsverige. Göteborg och Lysekil. (Musik i Väst. Skriftserien 6.)

- Ramsten, Märta 1980: "Jag vet så dejlig en ros". Om folklig vissång. I *Folkmusikboken*. Red. Ling, Ramsten & Ternhag. Stockholm.
- Rehnberg, Mats 1967: *Vad skall vi göra med de blanka gevär*. Femton kapitel ur soldaternas liv. Stockholm.
- Taube, Evert 1973 (första utg. 1929): *Fritiof Anderssons visbok*. Stockholm.
- 1967: *Sol och vår*. Stockholm.
- 1978: *Så länge skutan kan gå*. Stockholm.

Artikeln har också tryckts i Ljugården; Meddelanden från Etnologiska institutionen Göteborgs universitet, 1994 nr 14.

Karl Sporrs uppteckningar från Gästrikland

med kommentarer av Michael Müller

Violinisten Karl Sporr (1887–1967) turnerade under många år som föreläsare och konsertviolinist i föreläsningssällskapernas regi. Hans livsintresse var folkmusiken. Det betydde att han reste land och rike runt och föreläste om svensk folkmusik och illustrerade föreläsningarna på sin fiol. Var han än reste passade han på att leta upp äldre spelmän och sångare och tecknade upp så mycket som han hann av deras repertoar.

På detta sätt fick han ihop en stor samling låtar och även visor från olika delar av landet. Mest tid ägnade han åt Dalarna där han också på 1940-talet inventerade folkmusiken i olika socknar på uppdrag av spelmansförbund och socknarnas kulturansvariga.

Uppteckningar gjorda i Dalarna på 1910- och 20-talen publicerades i Karl-Eric Forsslunds stora verk *Med Dalälven från källorna till havet* (1918–1939). I övrigt har mycket litet av Sporrs uppteckningar publicerats.

Här har vi valt att återge fem uppteckningar som Sporr gjorde i Valbo i Gästrikland 1929 och som veterligen inte förut publicerats. Sporrs påskrift "Finns ej i N. A." betyder att han inte återfunnit dessa låtar i Gästrikedelen av Nils och Olof Anderssons *Svenska låtar*. Uppteckningarna (SVA acc. nr 412:4) ingår i Sporrs samling som 1973 förvärvades till Svenskt visarkiv. Michael Müller, ingående kännare av den gästrikiska folkmusiktraditionen, har ägnat ett rejält detektivarbete åt att få fram uppgifter om de spelmän som Sporr tecknade upp låtar efter. Han kan också visa att åtminstone ett par av uppteckningarna gjordes vid en hembygdsfest i Valbo dit Sporr var inbjuden.

Märta Ramsten

Torsdagen den 8 augusti 1929 var en artikel införd i Gefle Dagblad om en hembygdsfest som skulle avhållas på "Vretas" gammelgård i Valbo. Huvudtalare skulle bli Carl Larsson i By. Ämnet var hembygdsarbete. Vidare skulle Bengt Bergman från

Valbospelmännen Erik Härdelin (tv) och A.E. Gedin. Bilden tagen på 1930-talet vid hembygdsgården "Vretas" i Valbo.

Stockholm berätta om ett inventeringsarbete han gjort på "Vretas". Spel Anna från Leksand skulle berätta historier och Karl Sporr skulle uppträda och eventuellt samla spelmän till en tävling. Spelmännen Härdelin och Gedin hade lovat att medverka. Andra medverkande var ett folkdanslag från Ytterharnäs, Mackmyra musikkår och Forsbacka manskör.

Festen avhölls söndagen den 11 augusti mellan kl. 15 och 20. Dagen därpå hade Gefle Dagblad ett stort referat från festen. Enligt GD deltog över 5000 personer. "Det måhända mest tilldragande numret var Karl Sporr's föredrag om vår folkmusik belyst av ett flertal mässterligt spelade låtar", kunde man läsa. Det hade också anordnats en spelmanstävling som lockade sju deltagare. Första pris gick till Härdelin och Gerdin för "musikaliskt utförande och en verklig repertoar", andra hederspris till K. J. Sjöstrand för "kulturellt intressant och ålderdomligt bidrag av vacker prägel från trakten", tredje pris till Erik Boström för "verklig spelmanskaraktär". En minnespeng delades ut till alla deltagarna i tävlingen: A. E. Gerdin, Sveden, E. Härdelin, Nybo, K. J. Sjöstrand, Hemlingby, E. Boström, Mackmyra, Victor Olsson, Hemlingby, Brandström, Forsbacka, Trennman, Fleräng och utom tävlan Petter Berg, Hedesunda.

Här följer uppgifter om de två spelmän som Sporr anger att han tecknat upp låtarna efter.

Erik Härdelin (18/8 1871 – 25/5 1937) föddes i Åsbyggebo, Valbo, och bodde hela sitt liv i Valbo utom åren 1899–1903 då han var skriven i Gävle. Han livnärde sig som tegelbruksarbetare och träarbetare. Ständig spelkamrat till Härdelin var Anders Erik Gerdin (19/1 1865 – 6/5 1936). Han var född i By socken och arbetade liksom Härdelin i träindustrin. Spelmansparet kallades för "Valbospelmännen" och var på 1920- och 30-talen självskrivna som spelmän på arrangemangen på Vretas. Möjligen var någon av dem vaktmästare på gammelgården och bodde också där.

Sporr tecknade upp tre låtar efter Erik Härdelin – två marscher och en vals. Valsen är daterad 11/8 1929, alltså samma dag som hembygdsfesten avhölls. Brudmarschen hade han lärt efter modern, Ingrid Andersdotter (16/3 1845 – 26/12 1908), Åsbyggeby, gift 1865 med skraddaren Anders Härdelin (1841–1908).

Karl Johan Sjöstrand (2/3 1875 – 6/12 1956) var bosatt i Hemlingby och byggnadssnickare. Han var verksam som spelman hela livet, men i vilken utsträckning han spelade utanför hemmet är oklart. I hans hemtrakt känner numera ingen till att han var spelman. En sonson har kunnat bekräfta att farfadern spelade fiol så sent som på 1950-talet, då han uppträdde på ett släktkalas.

Sporr tecknade upp en skänklåt samt "Valbolåten" efter Sjöstrands spel. Uppteckningen av skänklåten är daterad våren 1929, vilket betyder att Sporr hade besökt trakten några månader innan hembygdsfesten och spelmanstävlingen gick av stapeln. Enligt Sporr's

noteringar ansåg Sjöstrand att han spelade "Valbolåten" precis som Boström i Valbo, dvs. Anders Gustav Boström (1842–1922), Valbos kanske mest namnkunnige spelman. Sjöstrand uppgav också att den även hade sjungits av Per Perssons änka i Kusbo, vilken troligtvis var Greta Andersdotter (19/1 1839 – 8/12 1912).

Michael Müller

Källor

Gefle Dagblads arkiv

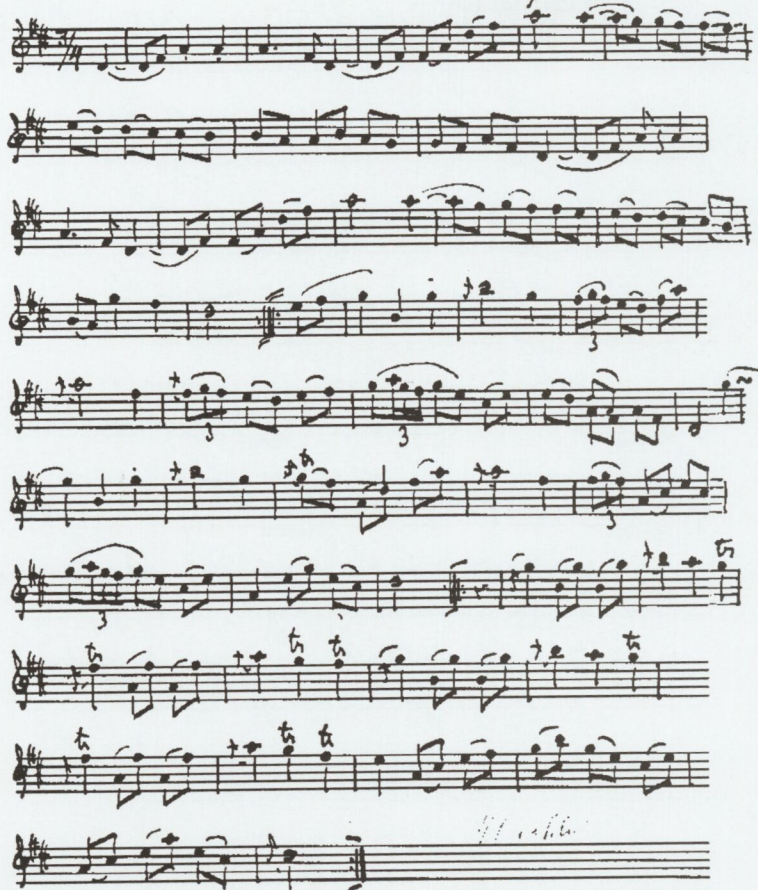
Uppgifter från Valbo pastorsexpedition

Utanvessaren, Valbo hembygdsförenings tidskrift, årg. 1929, 1933, 1936 & 1937.

Gästrikland
Välbo

Vals

Uppst. av R. S. 148 1929
av Hårdelin, Hies
Finnis af i. A. A.

SVA acc. nr. 412:4

slm. 10.12.41

Gästrikland
Valbo

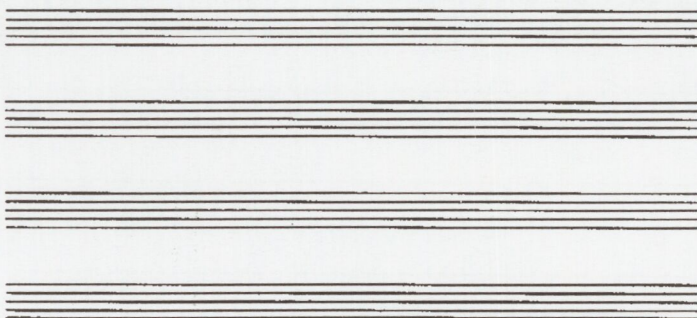
Läkarklåt

Uppskriftad värn
1929 efter Sjöstrands,
Valbo av H.S.
Först i i H.S.

Sjöstrand (som en kull) spelade ganska braskligt
och alltid fissa E-strängen, aldrig f.

① Här är f lika berättigat, men S. spelade aldrig
ett f på E-strängen. Fissa går också bra.

SYA acc. nr. 412 : 4.

Gästrikland

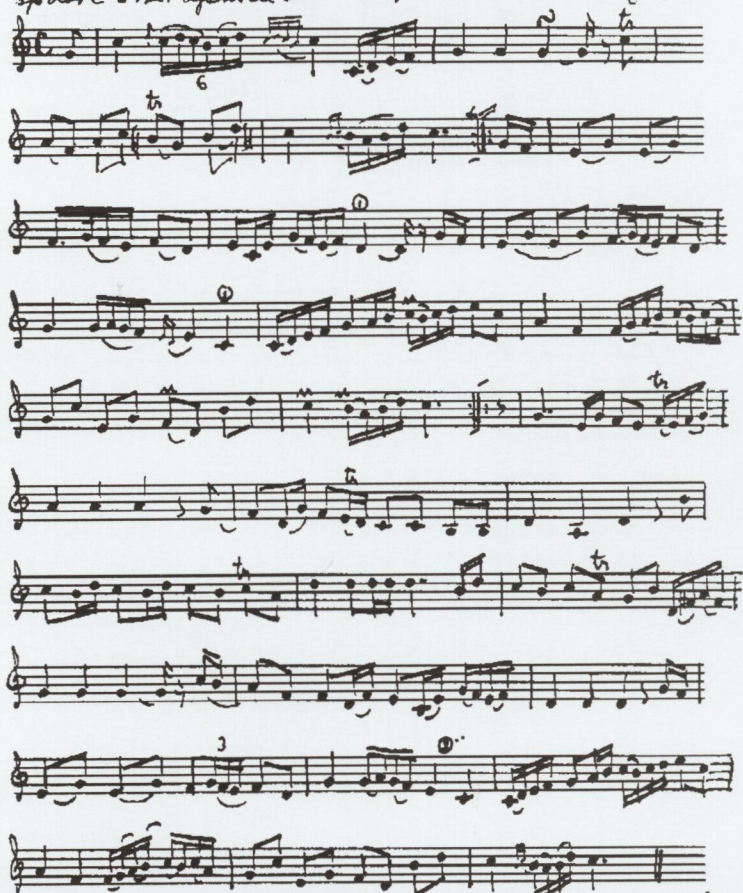
Valbo

Valbo-låten. efter Sjöstrands, som
 påstod att han spelade den parvis som
 Bostrom i Valbo. Men sjungen av Per Perssons
 under i Kasko, Valbo (Huske-mor) enligt S.

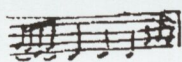
Uppst. av H.S.

1929

Jag hade spelat Valbolåten i den vanliga
 publicerade samlingen. De frågade S, varför jag
 spelade 2 dis. reviderad

① Här lade han in

② Här hoppade han över i alla
 fjärdedelen.

412:4.

SVA acc. nr.....

Gästrikland
Valto

Fimra ej i N. A.

Bröllopsmarsch

upptecknad 1729 av H. S. efter Hårdelin, Hille

Allegretto

Hårdelin "brusade" nikt och
utspelas fullt, hade en pyntad smärta
efter Fokalslaget och spelade dessutom aldrig
ett utan e.

4207/12

SVA acc. nr. 41214

Slbm, 10.12.1829.

Gästrikland

Valbo

Brudmarsch,

Finns ej i M. A.
Uppg. av R. S. 1929Spelades när brudparet gick in i kyrkan.
efter Hårdelin, som hade den efter sin mor.

SVA acc. nr. 412 : 4

Sbm 10.12.1946.

Några synpunkter på "jämtpolskan" av Nils Andersson och K. P. Leffler

Margareta Jersild

De svenska polskorna har sedan länge, och med en viss schematisering, ofta blivit indelade i sextondels-, åttondels- och triolpolskor. Vid sidan av denna indelning har det talats om "jämtpolskan" och "Lapp-Nils-polskan" (ibland som mer eller mindre synonyma begrepp). Hur två av våra främsta folkmusikupptecknare, Nils Andersson och Karl Peter Leffler, betraktade och karakteriserade jämtpolskan med sina åttondelar och trioler kan därför vara av särskilt intresse. Här skall återges några synpunkter av dessa båda, däribland ett längre brev från Nils Andersson till Leffler, vilket tidigare inte varit publicerat i sin helhet.

År 1902 inledde Nils Andersson sitt uppteckningsarbete i Jämtland och kom då, tydligen för första gången, i kontakt med polskemusiken där. Redan året därpå publicerade han i tidskriften *Finn* en kort uppsats, "Melodier från Jemtland, Dalarne och Skåne", där han talade om förekomsten av en "jämtpolska": "Hvad Jemtland beträffar, förekomma de olika båda polskslagen [slängpolska och hambopolska] der geografiskt temligen strängt åtskilda, i det att åttondelpolskan, 'den riktiga Jemtpolskan', herskade företrädesvis i norra och vestra delarne, hvaremot södra och östra Jemtland hade sextondelpolskan eller, såsom den derstädes understundom benämndes, 'Helsingepolskan'."

1908 hölls i Östersund de första spelmanstävlingarna i Jämtland och som en av domarna fungerade Nils Andersson. Även K. P. Leffler befann sig i Östersund och i tidningsartiklar som publicerades med anledning av tävlingarna började då både Andersson och Leffler att mer preciserat tala om en specifik "jämtpolska". I en artikel i Jämtlands tidning 29/6 1908 ("Spelmanstävlingarna. Några synpunkter av häradshövding Nils Andersson") gav Leffler ett referat av Anderssons synpunkter.

Andersson hade delat in polskorna i två grupper, till den ena gruppen hörde jämtpolskorna:

Dessa utmärka sig för ett något omarkerat framflytande av låten, så att taktindelningen ofta icke blir fullt klar; först vid slutet av reprisen stannar spelmannen ett tag på sista tonen, så att de dansande, vilka gå stegen lätt och omarkerat, såsom melodien flyter fram, få liksom tid att ordna sig litet för att spänna i med reprisomtagningen eller med nästa repris. Hos t.ex. Munter-Johan, Per Nilsson, P. Danielsson, Staffan Berglund o. Jonas Jonsson ansåg hr Andersson att rätta fasonen på denna sorts polskor kommit gott fram i lördags. En stor del av de speciella Jämtlandspolskemelodierna torde förskriva sig från den mycket omtalade Lapp-Nils, som nog själv komponerat en hel hop.

Samma synpunkter återkom i Anderssons uppsats "Två Lapp-Nils-låtar. Några ord om låtarna" i Jämten 1908. Här publicerades bl.a. en "ganska typisk Lapp-Nils-polska, särskildt genom slutfallen i dess båda repriser." Om denna polska skrev Andersson vidare:

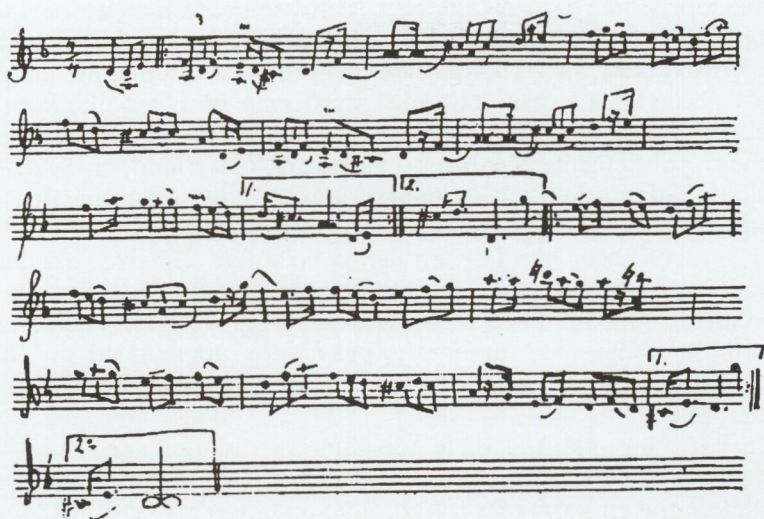
Föreliggande polska, hvilken i likhet med Lapp-Nils-polskorna af denna typ spelas med "uppställd bas", s.k. a-bas, alltså stämd upp från g till a, är, såsom förut sagts, ganska karaktäristisk för jämtpolskan sådan Lapp-Nils skapade den. Detta gäller såväl jämtpolskans rytmik, hvilken tyckes vara aflyssnad ur fjällbackarnes muntra och lifliga sorl, som ock dess melodi, så vek och sorgbunden, så skär och fin.

Man frågar sig så ofta, hvari våra polskors egendomliga tjuskraft ligger. [---] Beträffande nu särskildt jämtpolskan, hvarmed här förstås polskor af åttondels- och trioltypen, kan den väl i rent melodiskt hänseende ha sina likar i andra svenska landskap, eller måhända öfverträffas, exempelvis af åtskilliga dalpolskor, men i rytmiskt hänseende torde jämtpolskan, temperamentsfull och uppfinningsrik som den är, böra räknas såsom den förnämsta af våra åttondels- och triolpolskor.

Också Lefflers eget intresse för jämtpolskan var nu väckt. I Jämtlands tidning 1/7 1908 (art. "Spelmanstävlingarna. Några privatintryck") skrev han om den "genuina jämtpolskan" som var någonting alldeles nytt för honom. Tidigare hade han trott att det fanns en bestämd lagbundenhet, en bestämd takt- och periodindelning, som bara brutits i enstaka detaljer. "När jag nu fick höra en mängd sådana polskor med sina blandningar av åttondelar och trioler, sin obestämda markering, oklara taktindelning och överskjutande takter, fann jag att här icke gick att tillämpa vanliga regler för dansmelodikonstruktionen, utan att här måste d a n s a s på annat sätt än på andra håll."

En liknande artikel publicerade Leffler i Västernorrlands Allehanda 4/7 1908 (art. "Spelmanstävlingarna i Östersund"). Här erinrade han om hur man vid tävlingar och spelmansuppträdanden i Västernorrland fått höra såväl sextondels- som åttondelspolskor. Men i Jämtland fanns en polskeform, som "populärt uttryckt ter sig

Polska

Nils Anderssons exempel på en "ganska typisk" Lapp-Nilspolska, återgiven i hans artikel i Jämten 1908.

som ett mellanting mellan dessa båda sorter". Han försöker på enkelt sätt förklara den oklara taktindelningen för tidningsläsarna. Takterna är "liksom flytande öfver i hvarandra" och det förekommer "så att säga 'påhängda' takter allt som oftast mot slutet af repriserna."

Liksom Nils Andersson tog också Leffler fram Per Danielsson som en framstående representant för jämtpolskan. Danielsson hade låtit höra sig på alla fyra uppvisningarna under tävlingsdagen i Östersund. "Det är duktigt gjort af en gubbe på - 86 år! Och så han spelade! Klart, rent, ledigt, kraftigt och bestämt, om än icke med så stark ton som många andra af de ypperliga spelmännen. Det blef också jubel bland publiken, så snart denne veteran inom den jämtska spelkonsten trädde fram [...]"

Ett tiotal år senare publicerade Leffler artikeln "Ett avsnitt norrländsk folkmusik" (i Arkiv för norrländsk hembygdsforskning 1918), där han åter tar upp de olika polskeformerna. Han går också

här in på skillnaderna i betoningarna. Åttondelspolskan har första takt delen starkt markerad och tredje bi-markerad, sextondelspolskan har alla tre takt delarna ungefär lika starkt markerade och har gärna reprisslut på sista takt delen. Om triolpolskan säger han att endast första takt delen, fjärdedelen, är markerad. Motivet består här ofta av två takter, varigenom huvudmarkeringen kommer att vila på första fjärdedelen i varannan takt, så att man nästan skulle kunna beteckna denna melodiform såsom sexåttondelspolska. Förutom de angivna polskeformerna fanns emellertid i Norrland en alldeles särskild sådan, den s.k. "Jämtpolskan". Hans karakteristik av jämtpolskan är ungefär densamma som tidigare, om just betoningarna säger han t.ex. att denna polsketyper undviker bestämd markering. Hans slutsats är att jämtpolskan "torde få betraktas som en alldeles särskild art". I sin uppsats återgav Leffler också en "typisk jämtpolska", som han uppgav vara upptecknad av Nils Andersson (det var samma polska som Andersson publicerat i Jänten 1908).

De här synpunkterna hade föregåtts av diskussioner med Nils Andersson. Innan uppsatsen publicerades hade nämligen Leffler skickat denne ett korrektur för att få kommentarer. Inte minst tycks Leffler påverkats av Anderssons syn på jämtpolskan som en speciell polskform; själv hade han ju i andra sammanhang i stället betraktat jämtpolskan som ett mellanting mellan åttondel- och triolpolska.

Dessbättre finns Nils Anderssons kommentarer till korrekturret bevarade. Utkastet till det brev han sände till Leffler återfinns i Folkmusikkommissionens material (III:I) i Musikmuseet. Det är daterat Stockholm 14/2 1918.

Broder!

Ditt brev med korr. fick jag hit just nu, hitreturnerat från Lund. Jag skyndar mig alltså att svara, återställande korr.

Det jag har att erinra i fråga om polskorna i Jämtland är just inte mycket.

I.

I fråga om den hamboartade mazurkan eller kanske snarare mazurkaartade hambon i Jämtland bör Du nog säga ifrån, att den inte har med jämtsk polskmusik i egentlig mening att skaffa. Samma företeelse – såsom du riktigt anmärker en modern form av dansmusik, född av mazurkan – har jag påträffat överallt, mest i Dalarna, minst kanske i Jämtland. Jag tog aldrig sådant med vid mina uppteckningar.

II.

"Obestämd markering" är kanske inte rätta ordet: Jämtpolskan flyter fram som på lätta vågor, med grunda vågdalar och rundade toppar. Intet är här spetsigt. Markering i vanlig mening, d.v.s. att någon viss av de tre taktdelarna skulle ha något företräde, kan man knappast tala om här. Men i all denna jämnhet och mjukhet råder den största livlighet, den mest ohejdade munterhet ofta av vildaste slag. Den finner uttryck framförallt i triolerna med växlingarna mellan legaton och stackaton, i synkoperingar, accentförskjutningar och icke minst i melodins flygande upp och ned i skalorna, växlingen mellan dur-moll och andra underbara modulationer.

III.

Det är riktigt att jämtpolskan består av åttondelar och trioler, men det säger inte allt i den vägen. Ty av dessa åttondelar och trioler gör jämtpolskan rent av underverk – förmedelst sitt raffinerade sätt att framlägga den: Den punkterar ofta åttondelarna, som du riktigt anmärker, men i stil med sin obenägenhet att stryka under någon viss av de tre taktdelarna, kastar den ofta accenten över på andra åttondelen: så här $\text{♩} \dots$, än i ett stråktag, än i två, alltid med osviklig effekt och så bör likväl inte glömmas, att jämtpolskan även består sig med $1/4^{\text{dels}}$ och $1/2$ -notsfigurer ($\text{♩} \text{♩}$ eller $\text{♩} \text{♩}$) också dessa insatta med förunderlig smak, siktande på kontrastverkan. Ofta förekomma dessa i reprisens mitt, d.v.s. i den s.k. vändningen.

IV.

Ibland kastar jämtpolskan, yster som den är, taktindelning och sådant över bord: Den vill inte "gå hem", som jag i förstona brukade förtvivlat säga, när jag tecknat upp någon polska som i det avseendet var särskilt bångstyrig. Men till sist fann jag, att det icke håller var meningen, att den skulle beskedligt gå hem. Den gick förstås hem, men på krokvägar. Kom den till en passus, der ett motiv i melodien lockade, så dröjde den vid detta några ögonblick, byggande vidare på detta motiv, som fångade den för en stund, förledande den att göra något riktigt rart och vackert av melodien. Med taktindelningen fick det då gå som det kunde. Det redde sig alltid i slutet förstås. Utvikningarna kommo nämligen oftast i mitten, vid den s.k. vändningen. Och det var inte håller ovanligt att restitutionen gjordes omedelbart på snedsprånget, så att polskan hyggligt och anständigt – någorlunda förstås – begick det s.k. slutfallet, d.v.s. sista takt delen. Och skulle den ha glömt att värdigt och väl bereda sig på slutfallet, då klarade den upp saken på det sätt du säger, nämligen genom att hålla på sista tonen, så att slutfallet kom att utgöras av en enda ton, en punkterad halvnotsfigur.

V.

När Du säger, att jämtpolskan närmast kom att te sig som ett mellanting mellan sextondels- och åttondelspolskan, så vet jag inte riktigt, om jag kan vara med om detta. Av sextondelspolskan tycker jag just inte den har något. Har den något av något annat, så skulle det väl vara av åttondelspolskan. Mest skulle jag vara böjd för att säga, att jämtpolskan är någonting alldeles för sig: För mig står jämtpolskan som det underbaraste av de många, många slags låtar, jag lärt känna. –

Mycket kunde jag ha att säga om den ännu, men detta må vara nog. Såvida jag inte ifråga om dess förekomst skulle tillägga, att den spelades ganska mycket i

Medelpad, – naturligt nog dels ur geografisk och kommunikatorisk synpunkt dels, och framförallt, därför att i mångt och mycket den store Lapp-Nils, den man som gjorde jämtpolskan till vad den blev, på sina färder ofta drog neråt Medelpad, der man ännu minns honom såsom den märkligaste bland spelmän. Vilket han säkerligen också varit.

*

Ja, det här blev mer än jag tänkt mig. I den form mina här i en hast nedkastade betraktelser blivit framlagda, kunna de ju icke behandlas som en retouchering av korrekturet. Om du inte skulle anse själva formen olämplig för den uppsats, varom du talar, säge jag helst, att du lät trycka detta såsom mitt inlägg. I så fall måhända jag kunde få korrektur!

*

[---]

Många hälsningar
Din vän
Nils Andersson

Leffler hade tydligen trots allt gjort smärre "retoucheringar" i sitt uppsatskorrektur med anledning av Nils Anderssons synpunkter. Leffler ville också att Andersson skulle utforma sina synpunkter som en uppsats för publicering i Arkiv för norrländsk hembygdsforskning. Men något sådant manus blev aldrig sänt till Leffler.

Det var emellertid inte bara jämtpolskan som sådan som intresserade Leffler. Han hade dessutom fler synpunkter på polskans förekomst i Västernorrland än Nils Anderssons påpekande om betydelsen av Lapp-Nils' färder neråt Medelpad. Vid besök i Ramsele och Tåsjö 1912-1913 hade Leffler konstaterat att där inte fanns några nämnvärda musikinflytanden från Jämtland, inte ens i Tåsjö längs jämtlandsgränsen. I den nämnda uppsatsen 1918 och i ett manuskript ("Folkmusikforskningen i Norrland. Några anmärkningar till en artikel i Brage för 1911", ms i Länsmuseum Västernorrland) återkom han till frågan, och skrev bl.a. i den tryckta uppsatsen:

Helt annorlunda ställer sig förhållandet mellan Jämtland och *Medelpad*, i det att den speciella jämtpolskan finnes i rätt talrika melodier representerad i västra Medelpad, alltså i trakter som äro rätt långt avlägsna från denna polskas egentliga hemvist, d.v.s. från västra och än mer norra Jämtland. Härav kan man med ganska stor sannolikhet sluta, även om man icke visste det av annat, att under de båda sista århundradena rätt knapp förbindelse mellan Jämtland och Ångermanland men livlig sådan mellan Jämtland och Medelpad. [---] Men hela saken är den, att de bördiga trakterna väster om Storsjön genom den förut omtalade landsvägen ned i

Medelpad kunde dit sända sin säd och i stället mottaga en och annan medelpadsva-
ra, såsom t.ex. fisk; och med varuutbytet följde spelmän och melodiutbyte. Därvid
ha väl medelpadingarna icke haft mycket originellt att bjuda, men jämtarna ha haft
sin genuina polska, vilken man nu kan lägga märke till i den medelpadska
repertoaren i västra Medelpad, dit landsvägen gick ned; men icke i de östra eller
norra delarna av provinsen.

Jämtpolskans påverkan på medelpadsmusiken hade Leffler upp-
märksammat redan vid återkomsten från Östersund 1908. Han var
samma år domare vid tävlingarna i Sundsvall och noterade då i en
av sina klippböcker bl.a. följande om pristagaren Gullik Falk: " ...
hade äfven jämtpolskor med öfverskjutande taktindelning (jämför
från täfl. i Östersund och Nils Anderssons ord). Äfven i hans vanliga
16delspolskor ville taktindelningen ibland bli litet flytande."

”Håll upp att röra i gammal urmusik”

Några anteckningar om Strindberg och folkmusiken¹

Märta Ramsten

”Håll upp att röra i gammalt, gammal urmusik” skrev Strindberg (15/8 1904) till sin vän Nils Andersson i Lund, stadsnotarie och välkänd folkmusiksamlare. Men själv kunde han minsann inte låta bli att röra i ”urmusiken” – folkmusiken. Hans intresse för svensk folkmusik tycks ha följt honom hela livet och kan naturligtvis ses som *en* sida av hans stora musikintresse, men också som en del av hans folkloristiska studier och iakttagelser.

Hur kommer det sig då att Strindberg redan i tidiga år fick det här intresset? Ja, man skulle kunna svara att Strindberg ju var intresserad av och nyfiken på praktiskt taget allt – så varför inte också folkmusiken. Men säkert var det hans bekantskap med folkmusikutgivare och -samlare som satte honom på spåren i en första period, Richard Bergström, bibliotekarie vid Kungliga Biblioteket, och från 1890-talets slut den nyss nämnde Nils Andersson. En annan av hans nära vänner, astronomen Vilhelm Carlheim-Gyllensköld (1859–1934) – en av ”Beethovengubbarna”² – hade i unga år, 1878–79, gjort en anseelig mängd uppteckningar av folkliga visor och låtar i Småland och Uppland. De publicerades senare under titeln *Visor ock melodier* i serien Svenska Landsmål (1892). Han kan givetvis ha påverkat Strindberg i ett senare skede, även om ingenting i Strindbergs många brev till honom tyder på att Strindberg skulle ha tagit del av hans publikation eller att de överhuvudtaget diskuterat folklig musiktradition.

Alldeles säkert har Strindbergs anställning vid Kungliga Biblioteket och därmed tillgången till källor haft stor betydelse för hans djupdykningar i och åsikter om den folkliga musiken. Jag ska återkomma till det strax. Det finns nämligen ingenting som tyder på att Strindberg hade direktkontakt med spelmän, vallkullor eller folkliga sångare. Inför sin uppsats *Svensk natur* hade han visserligen besökt Jämtland och bestigit Åreskutan och på avstånd hört ”vall-lurens

*August Strindberg i sitt hem vid Karlaplan.
Foto: Strindbergsmuseet*

naturtoner" (*Samlade skrifter* 27, s. 61). Under sina vistelser i Stockholms skärgård hade han säkerligen kunnat lyssna till samtida dansmusik. Men i övrigt var det äldre uppteckningar som gällde och då utgjorde KB:s samlingar bästa tänkbara utgångsmaterial.

Richard Bergström (1828–1893) var i många år anställd vid Kungliga Biblioteket. Hans arbete bestod bl. a. i att förteckna och ordna upp KB:s skillingtryckssamling - KB har ju vårt lands största samling av tryck, drygt 20.000 från 1500-talets slut till ca 1920. I Svenskt Biografiskt Lexikon kan vi läsa: "Under Bergströms senare år bestod hans arbete i biblioteket huvudsakligen av ordnandet av skillingtryck, visor, folksagor osv., vilkas ännu bestående, i många hänseenden särdeles originella systematisering är en frukt av hans arbete." Det kan tilläggas att Bergströms mycket personliga systematisering används än idag.

Strindberg har själv berättat att det var tack vare Bergström som han blev anställd på KB - Strindberg hade inte avslutat sin fil.kand.-examen och fick därför dispens. Han kom att arbeta vid KB i sex år och under denna tid umgicks Bergström och Strindberg flitigt och blev tydligen mycket goda vänner. Bergström arbetade vid den här tiden på den nytgåva av Geijer-Afzelius' *Svenska Folk-visor* som publicerades 1880 i tre band i samarbete med Leonard Höjjer, tonsättare, organist och musikskriftställare. Det stora jämförelsema-

terial som Bergström för fram i kommentarbandet tillsammans med de noggranna källhänvisningarna visar hans vetenskapliga inställning till visforskningen och vittnar också om stor beläsenhet och orientering i samtida europeisk litteratur på området. Denna källkritiska inställning till vismaterialet påverkade säkert också Strindberg, som 1877 i *Dagens Nyheter* publicerade en artikel med rubriken "Svenska folkvisor – som icke äro svenska". Artikeln är en vidräkning med tidens nationalistiska strävanden och svenskhetsiver. Han anknyter bl. a. till Bergströms förberedande arbete för Geijer-Afzelius' utgåva och säger: "*Rich. Bergström*, som under en ganska lång följd av år sökt våra folkvisors ursprung, har slutligen funnit dem också (delvis) vara utländska."

Samma tongångar möter vi flera år senare i *Svenska Folket i helg och söcken* (1881-82). Den stora utgåvan som omfattar två band inleds med följande mening:

Det gives två saker, som vi under tidens försök att utplåna nationaliteterna mest och alltid framhålla såsom en nationalegendom, såsom det ursvenska, vilket det är ett brott att tillintetgöra och som därför från vår sida uppletas och hopsamlas för att tillhandahållas folket, dels såsom ett föredöme i enkla seder, dels såsom en varning för överhandtagande lyx och utländskhet: det är folkdräkten och folkvisan.

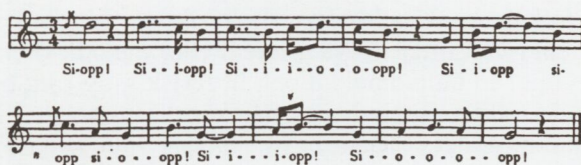
Strindberg ger sedan exempel på några av de mest publicerade "svenska folkvisorna" och visar, helt riktigt, på deras utländska förebilder eller varianter ifråga om text eller melodi. Hans jämförelser mellan bl.a. en balladmelodi och liturgisk sång som bevis för att många av de folkliga melodierna har kyrkligt ursprung är visserligen ganska långsökta. Men hans slutsats litet senare i kapitlet "Musik", att folkvisan skulle "vara införd eller ock av yrkesmusikanter självständigt uppfunnen eller härledd ur den gängse kyrkomusiken" saknar absolut inte grund. Han ställer sig kritisk till sökandet efter den ursvenska folkmusiken, eftersom man "under forskandet efter det ursvenska, alltmer tränges tillbaka inom en krets, som blir allt mindre och mindre, tills man med blygsamhet finner sin fattigdom och sitt högmod". Samtidigt vädrar han en del evolutionistiska idéer, när han tar upp spelmanslåten Allvalsen – eller Alfägelvalsen – som exempel på "huru en ursprunglig folkmusik kan uppstå" – melodin bygger nämligen på alfägelns lockrop. Långt senare, år 1901, i ett brev till Harriet Bosse rörande *Kronbruden*, skriver han "Ber er noga [...] spela melodierna – urtonerna i Svenska folkmusiken." (Brev nr 4473) Urtonerna – det var alltså huvudsakligen de vallvisor som *Kronbruden* bygger på.

Frågan om det ursvenska i folkmusiken var mycket aktuell under hela 1800-talet och kan väl sägas ha varit en viktig fråga för folkmusikforskarna fram till och med Tobias Norlind. Senare forskning har mer handlat om hur repertoar och musikaliska uttryck förändras under inflytande av olika musikaliska och kulturella strömningar, om den folkliga musikens funktion och kontext.

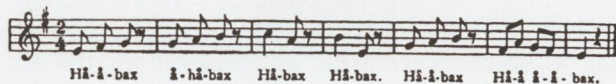
Gamla Stockholm

I Strindbergs kartläggning av Stockholms kulturhistoria, boken *Gamla Stockholm* (1882), i vilken han samarbetade med Claes Lundin, slår man gång på gång av hans intresse för – och känslighet för – Stockholms ljudmiljö. I notskrift återger han väktarrop, sotarvisslingar, regementsreveller och byggnadsarbetarnas rytmiska arbetsrop vid t. ex. spåntpålning. Man kan nästan säga att Strindberg föregriper den moderna musiketnologin – han iakttar hela miljön och redogör för ropens funktion i sitt sammanhang. Han är också den förste i vårt land att teckna upp och publicera arbetsrop – på det området är han utan tvekan en föregångsman.

Sotare-ton.

Pålkrans-ton.

Väktar-rop från Jakobs kyrktorn.

Ett av kapitlen presenterar gatans musiker, deras instrument och repertoar. Vi möter där den blinde Lars Colling, som har sitt porträtt i Kungliga Biblioteket, den beryktade Filikromen, en försupen gardist som höll till vid Hasselbacken och "till sin skorrande fiol sjöng allehanda visor och slagdängor", och Blinda Kalle, som på Stockholms gator återgav den senaste operaföreställningens melodier – han lär ha suttit på operans vind under föreställningarna och lärt sig melodierna på gehör och sedan spelat dem på fiol för gatans publik. I den mån Strindberg själv inte hade hunnit uppleva de gamla gatumusikerna, saxade han ur äldre Stockholmskildringar.

I *Gamla Stockholm* finns också ett kapitel som kallats "Barn och Ungdom", där Strindberg återger olika barnramsor i bruk – ampjoller, som han kallar dem – troligen hans egna uppteckningar: "Af dem som ännu icke varit upptecknade öfverlämna vi härmed följande åt det oförgängliga."

Kära far och mor
Ge mig lite mjöl och salt
Jag skall sticka min lilla grisegalt
Så han skall säga
Pip!

Det kommer en katt
Han kryper, han går :/
Han tar allt hvad han får
Pip!

*Blinde Collingen.
Efter porträtt i K. Bibl.*

*Blinda Kalle.
Efter originalfotografi.*

Liten kaka,
 Mjöla, mjöla, mjöla;
 Nagga, nagga, nagga, nagga!
 Buss i ugnen!

Strindberg gör där också jämförelser med varianter av ramsorna i tyska och engelska utgåvor. Han var bekant med det utländska materialet sedan han under 70-talets sista år haft uppdraget att översätta tre engelska barnböcker och en tysk innehållande rim och ramsor³. Han kommenterar också den allra vanligaste vaggvisan genom att i anslutning till en bild av en vagga som tillhört Karl XII anmärka: "hvars bekanta vaggvisa, på en outsägligt jämmerlig melodi, än i dag gifver ett nytt slägte en lefvande försmak af denna verldens uselhet. Den finnes upptecknad med många olika texter. Stockholmarne begagna dock aldrig andra än 'vyss, vyss' med variationer." Den bekanta vaggvisa som Strindberg talar om är alldeles säkert "Lille Karl sov sött i frid", dvs. C. M. Bellmans "Vaggvisa för Auctors yngsta Son Charles den 8 Augusti 1787" – här har Strindberg gått på en vanlig missuppfattning att det skulle röra sig om Karl XII. Bellman använde sig av en allmänt sjungen vaggvisemelodi, den s.k. fiskeskärsmelodin med den vanliga texten Ro ro till fiskeskär, som det finns hundratals varianter av och som sjungits i vårt land i flera hundra år. Det bör alltså vara denna melodi som Strindberg åsyftar.

Vi ska inte lämna *Gamla Stockholm* riktigt än. I boken återkommer gång på gång citat ur skillingtryck från olika perioder och många av bokens illustrationer är hämtade från skillingtryck. Detta visar att Strindberg hade en närmast unik kunskap om innehållet i KB:s skillingtryckssamling. Det är väl inte omöjligt att bland Strindbergs uppgifter på KB kan ha ingått att vara Richard Bergström behjälplig med uppordningen av den stora skillingtryckssamlingen. Också inledningen till *Svenska folket i helg och söcken* visar att han är hemmastadd i skillingtryckens innehåll:

Härmed vill jag, vad folkvisornas text beträffar, hava förnekat att de uppfunnits i skogen, på åkern, i skären, vid insjön. [...] Var och en kan ju se huru vår tids folkvisor uppkomma, dessa visor, som säljas av nutidens folktrubadurer vid positiven. [...] Vi hava fått kännedom om att dessa visor om förskräckliga mord och olyckshändelser skrivas och tryckas av personer, vilka äro till yrket litteratörer. Vi hava funnit bland folkets skillingtryck rena översättningar från danskan, som varit kanske det enda främmande språk utgivaren mäktat; vidare omtyckta stycken av

Stagnelius, Bellman, Stjernstolpe, Vitalis och flera, utan att dessa namn varit angivna. (*Samlade skrifter* 7, s. 19–20)

Nils Andersson, Strindberg och folkmusiken

Efter landsflykt och infernokris bosatte sig Strindberg några år i slutet av 1890-talet i Lund. Där mötte han Nils Andersson (1864–1921), jurist, sedermera stadsnotarie i Lund, och fick i honom en vän för livet. De många brev som växlades dem emellan från 1899 – då Strindberg återvände till Stockholm – och till Nils Anderssons besök hos Strindberg två månader före hans död, är mycket personligt hållna och visar att Nils Andersson stödde sin vän i alla lägen. Vid sina stockholmsbesök träffade han alltid Strindberg och han ingick också i den krets runt Strindberg som kallades Beethoven-gubbarna.

Nils Andersson var vid sidan av sin juristkarriär en av vårt lands största folkmusikinsamlare. Under sin studietid i Lund hade han kommit i kontakt med Skånska landsmålsföreningen och deras arbete. Våren 1887 fick han av styrelsen i uppdrag att i Skåne ”uppsamla värdefulla melodier och berättelser”. Med sin flöjt gav han sig ut på flera insamlingsfärder och tecknade upp låtar efter landskapets spelmän och samlade också in gamla notböcker. Hans samlingar publicerades häftesvis åren 1895 – 1916 under rubriken *Skånska melodier*. Av eget intresse gav han sig sedan ut på insamlingsfärder i övriga Sverige. Tillsammans med Anders Zorn var han med om att ordna den första spelmanstävlingen i Sverige – i Gesunda 1906. Han var med om att ta initiativ till den s.k. Folkmusikkommissionen som tog som sin uppgift att samordna all folkmusikinsamling i Sverige. Det blev ca 11.000 låtar varav ca 7.000 kom att publiceras i det stora samlingsverket *Svenska låtar*, som 1922–1940 gavs ut häftesvis och täcker alla landskap från Skåne i söder t.o.m. Medelpad och Jämtland i norr. Nils Andersson, som själv samlat in merparten av låtarna, fick inte själv vara med om utgivningen – han avled 1921, vid 57 års ålder.

Nils Anderssons livsintresse var alltså folkmusiken. Det är alltså möjligt att den musikintresserade Strindberg och Nils Andersson diskuterade och spelade folkmusik redan under lundavistelsen. Men vi vet ingenting om det. Mycket litet av den digra brevväxlingen dem emellan tyder på att de diskuterade folkmusik särskilt mycket. I stället handlar breven om personliga problem, om penningproblem, om Nils Anderssons olika domarmål, om ockulta ting och inbjud-

ningar till Strindbergs Beethovenkvällar i Stockholm, där Nils Andersson var en flitig gäst.

Bara enstaka gånger dyker det upp någon folkmusikalisk notis i deras brevväxling. Den 1 juni 1908 skriver t. ex. Strindberg (brev nr 5935):

Min Goda Nils Andersson,

I natt vid solens uppgång, efter Beethovens c-molls-trio och Kreuzersonat, frågade jag Tor Aulin om dina fiolspelare.

Han beundrade icke alla, men han hade en gång varit på Skansen med en Fransk fiolspelare och hört gubbar fejla.

Både Aulin och Fransmannen hade funnit "att det var något ta vara på". Äfven tekniken förvånade dem, vissa kast med stråken och sådant.

På detta svarade Nils Andersson:

Tor Aulin är mannen att förstå en sak som ligger mig om hjärtat. Jag tror han skulle blifvit verkligt intresserad, om han varit i tillfälle att ute i bygderna studera så många genuina och verkligt solida gamla spelmän som jag under min dag. Spelmännen på Skansen äro alls ingenting i den vägen, hvarken hvad repertoar eller spelsättet angår.

Källna-trion, de nyss uppkomna tre Skåningarna, utmärka sig företrädesvis genom fyndigt och gott samspel. Annars äro de alltför moderna både hvad låtar och "tag" beträffar.

Källna-trion. Fotot taget i samband med spelmanstävlingen i Lund 1907. Fr. v. Sven Jönsson, V. Torup, Karl Magnus Pettersson och Axel Pettersson, Källna. Foto: Svenskt visarkiv

De här två breven speglar oerhört väl synen på folkmusiken och det egentliga intresset för den vid den här tiden. Konstmusikerna – här representerade av Strindberg och Tor Aulin – ser på folkmusiken och Nils Anderssons engagement och arbete litet "von oben" och som litet suspekt. "Dina fiolspelare" skriver Strindberg – sättet att uttrycka sig avslöjar att detta knappast är en musikkultur som Strindberg själv har ett förhållande till och det har inte heller tonsättaren och violinisten Tor Aulin – "tekniken förvånade dem, vissa kast med stråken och sådant".

Nils Anderssons svar är symptomatiskt – man kan riktigt höra hans uppgivna suckar vid försöket att än en gång tålmodigt förklara det som enbart kan upplevas vid möten med verkliga spelmän.

Nils Andersson tecknar upp låtar hos Ante Sundin i Lyngstern, Matfors, Medelpad. Foto: Musikmuseet

Nils Andersson skickade i alla fall vid ett par tillfällen prov på sina låtuppteckningar till Strindberg. "Tack för gåfvan! Nu skall jag studera dina låtar! I morgon kommer Tor A och spelar Beethovens Kreuzersonat!" skriver Strindberg 1908 (brev 6043). Och ett par år tidigare skriver han:

Nu är emellertid stunden kommen då dina samlingar till en Svensk Musik skall grodda sig. Jag planerar nämligen till nya Nationalteatern ett Festspele med bara nya Svenska melodier. Men nu har jag förlorat dina jag fick, sökt dem, men förgäves. Och nu måste jag till min skam be få låna ett exemplar." (Brev 5389)

Nils Andersson skickade tydligen ett eller ett par häften av sina *Skånska melodier*, för Strindberg skriver en vecka senare:

N. A. Tack för boken! Mycket intressanta saker, äfven fiolstämmningarne. [...] Men Ni Skåningar går i Dur! Moll är vackrare! Elfvadansen sjelf går i Dur, och är icke den jag väntade. Vallåten item. Men Ni har det för fett! derför går Ni i Dur. (Brev 5397)

Nils Andersson lät också Strindberg lyssna till en del av de uppteckningar han gjorde. I ett brev till Tor Aulin i juli 1909 skriver Strindberg kortfattat som vanligt: "Nils Andersson kom från Norrland med 200 låtar; han blåste dem på flöjt här en afton för Gyllensköld och mig." (brev 6599).

Men efter vad jag kunnat finna använde Strindberg aldrig något av det material som han fick från Nils Andersson. *Kronbrudens* rika musikaliska inslag, t. ex., bygger helt på äldre publikationer. Jag återkommer strax till det.

Medan vi är inne på breven måste till sist nämnas Strindbergs "stora" brev om folkmusik till Nils Andersson – det brev som han avslutar: "Göm detta papper! Jag tror det är märkvärdigare än jag tror!" (brev 5761-62). Strindberg redogör där för att bror Axel hade varit hemma hos honom och spelat koraler ur Johan Lindegrens nyss utgivna koralbok.

När han ökade tempot, blef koralboken – folkvisor eller Bellman! [...] när jag spelat dessa återställda visor, har jag gjort upptäckter. T. ex. n:o 61 från 1300-talet. Spelar jag igenom den fyrstämmigt är det en psalm. Men spelar jag första stämman, så har jag en underbart vacker folkvisa, i synnerhet om jag ökar tempot och upplöser fjerdedelar i 8e delar efter behag.

På så sätt har jag funnit perlor. Och kommit till resultatet: Dessa koraler [...] kunna icke harmoniseras, ty de höra till andra skalor.

Blås första stämman på din flöjt, med ad libitum, rytmiserande, och Du får känna svensk folkmusik.

[...] Frågan stod så här för Richard Bergström: äro folkvisorna koraler eller tvertom! Kanske det är båda!

Och här drar Strindberg alldeles riktiga slutsatser. Det har ju under århundradena funnits ett ständigt utbyte av melodier mellan andliga och världsliga visor. 1600- och 1700-talens paroditeknik fungerade som ett slags melodibank med musikaliskt allmängods som användes till nya texter, både världsliga och andliga.⁴

Strindberg har också i brevet ett långt PS skrivet påföljande dag där han utifrån Abraham Mankells musikhistoria diskuterar tonartsförhållandet i folkvisorna, att folkvisorna bygger på en dorisk skala, eller som Strindberg säger en a-moll-skala med D som grundton. Det är i stort samma tonförråd eller skala som Haeffner kallar den "nordiska tonskalan" redan 1818 i sin uppsats "Anmärkningar öfver den gamla nordiska sången" (*Svea* 1818), fast han där anger att sexten och septiman är svävande. Senare forskning (t. ex. Ling) har visat att man hittar just det här tonförrådet i mycket av äldre vokal folkmusik. Strindberg ger sig också in i diskussionen om harmonisering av folkvisor och menar att de bör sjungas unisont med slutackord i kvint- och oktavläge i stället för fyrstämmig sats, som han anser vara "perverst". I sanning radikala tankar vid denna tid.

Vad svarar då Nils Andersson på dessa tankegångar? Ja han svarar egentligen inte alls. Han säger i sitt följande brev att han funderat mycket på Strindbergs brev och tänker återkomma till det längre fram – men det gör han inte – åtminstone inte brevlades. Var det kanske så att Nils Andersson undvek teoretiseringar kring folkmusiken. Musikforskaren Tobias Norlind antyder det i sin nekrolog över Nils Andersson:

[...] kom man in på s. k. "vetenskapliga utredningar" inom folkmusiken, då visnade dragen och samtalet avstannade. Där ville han ej vara med.

Musiken i dramerna

Hur använde då Strindberg folkmusiken i sina dramer? Stig Norrman har i en uppsats med titeln *Folkmusikaliska intentioner i Strindbergs dramatik* (1988) gjort ett försök att se vilka mönster det finns i Strindbergs sätt att använda folkmusiken. Han tycker sig se tre olika funktioner:

1. Att skapa stämning, framför allt i de historiska dramerna.

2. Att förstärka den dramatiska handlingen, som t. ex. i *Gillet hemlighet* och *Fröken Julie*.
3. Att vara utgångspunkt för dramat, alltså handlingsbärande, som i *Kronbruden*.

Att de allra vanligaste scenanvisningarna med folkmusik är stämningsskapande är nog riktigt – ett slags bakgrundsmusik bestående av dansmusik, signaler, dansande och stojande barn etc. Men musiken kan ju också på ett mycket medvetet sätt användas för att illustrera folklighet, som t. ex. i *Gustav Vasa*, där näverluren och Engelbrekts lockrop på folket ("som när man ropar på korna") får kontrasterna mellan kungen och bondehären att framträda skarpare (*Samlade skrifter* 2 s. 272 & 277). Kontrastverkan av det här slaget finns också i andra dramer, t. ex. *Mäster Olof*, där spelmansmusiken i ölboden avbryts av orgeltoner i kyrkan ("Larmet har tilltagit, spelmannen spelar. – Då höres orgeln stämma i kyrkan." *Samlade skrifter* 2 s. 45).

Strindberg tillmätte folkmusiken en magisk kraft som delvis fascinerade honom, delvis gjorde honom rädd – "Håll upp att röra i gammalt, gammal urmusik!" varnade han Nils Andersson i ett brev då denne hemkommen från en uppteckningsresa i Jämtland hade drabbats av malariaanfäll. Också i dramerna utnyttjade han folkmusikens magiska kraft, i *Kronbruden* föstås, men även i *Fröken Julie*. Och då framför allt den centrala scenen där Julie lockar Jean att dansa, medan Kristin blir kvar i köket med sin oro och kanske svartsjuka, en stum scen där dansmusiken förstärker den dramatiska spänningen. Enligt Strindbergs anvisning skulle dansen vara en schottis – en ganska ny modedans vid denna tid. I förordet skriver han:

För att likväl icke fresta publiken över förmågan, har jag låtit musiken, väl motiverad dock från midsommardansen, utöva sin illuderande mak⁹ under det stumma spelet, och beder jag musikdirektören väl behjärta valet av musikstycken, att icke främmande stämningar väckas genom minnen vare sig ur dagens operetter eller dansrepertoar eller ur alltför etnografiskt folkliga toner.

Också dansleken "Det kommo två fruar från skogen" förs in i handlingen vid en dramatisk tidpunkt, så att den uppfattas av Jean och Julie som en nidvisa ägnad åt dem. Strindberg skriver att han tagit en danslek som han själv upptecknat i Stockholmstrakten. "Orden träffa ungefär och icke på pricken, men det är också meningen, ty

det lömska hos slaven tillåter icke direkta angrepp.” (ur förordet till Fröken Julie)

Kören nalkas sjungande:

Det kommo två fruar från skogen
Tridiridi-ralla tridiridi-ra.
Den ena var våt om foten
Tridiridi-ralla-la.

De talte om hundra riksdaler
Tridiridi-ralla tridiridi-ra.
Men ägde knappast en daler
Tridiridi-ralla-la.

Och kransen jag dig skänker
Tridiridi-ralla tridiridi-ra.
En annan jag påtänker
Tridiridi-ralla-la!

Det är alltså en variant av en friarleik som får fungera som nidvisa i handlingen – den finns i ett stort antal uppteckningar från hela landet – ”Det gingo två gubbar i snöfall, snögen, skogen”, etc.

1. Där kom en flicka i - från skogen, Sjung fal - la - lal - lal - lej, sjung
fal-la - lallal-lej, Hon hade en vän så trogen, Sjung falle-lal - le-lal-lal - lej.

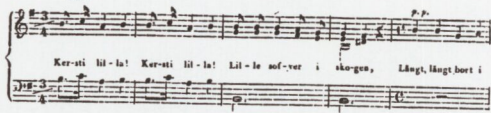
2. Hon skröt sina hundra riksdaler,
Hon hade knappast en thaler.
3. Korgen åt eder hon skänker,
Hon har en ann hon påtänker.

Denna variant av sångleken, upptecknad i Nyland, Finland och återgiven i E. Lagus, Nyländska folkvisor (Helsingfors 1893), överensstämmer i stora drag med Strindbergs melodivariant vad gäller text och melodi. Strindbergs melodivariant trycktes inte i de svenska utgåvorna av Fröken Julie, däremot i Charles de Casanoves franska översättning 1893.

Till sist *Kronbruden* som egentligen utgår ifrån och bygger på en enda folklig vallvisa och den sägen som den i sin tur bygger på – om flickan som får ett barn och gömmer det i skogen och som kommunicerar med barnets fader via en vallvisa. Strindberg hittade den i Richard Dybecks *Svenska vallvisor och hornlåtar* (1846). Där återges flera varianter av sägnen och vallvisan. Strindberg har utgått från en variant från västra Dalsland, han har t. o. m. behållit namnet Kersti på huvudpersonen. Vallvisan blir ett slags ledmotiv.

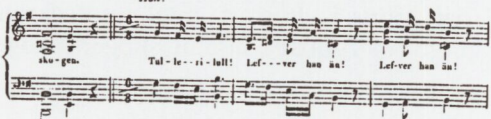
En vallgosse och en vallflicka hade ett barn tillsammans, det de förvarade i skogen i en vagg af flätade vidjor, hvilken de upphängt i en björk. Barnet skötes af dem ymsom; ty de voro tjenande. – De underrättade hvarandra om den lilles tillstånd m.m. sålunda:

Han:

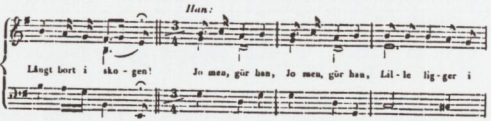
Ker-sti lil-la! Ker-sti lil-la! Lil-le sof-ver i sko-gen, Långt, långt bort i

Hon:

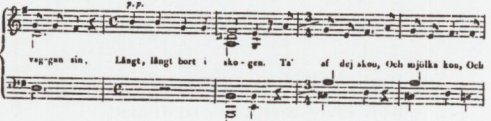
sko-gen. Tul-le-ri-tull! Lef-ver han än! Lef-ver han än!

Han:

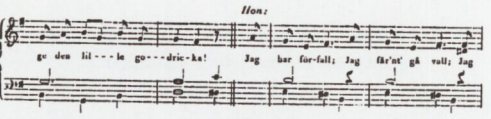
Långt bort i sko-gen! Jo men, gör han, Jo men, gör han, Lil-le lig-ger i

Hon:

vag-gen sin. Långt, långt bort i sko-gen. Ta' af dej sken, och mjölka koss, Och

Han:

ge den lil-le go-dric-ka! Jag har far-fall! Jag får'at gå vall! Jag

Han:

går på gå-le och harfar. Viaden blä-ser och björ-ka går, Och

Hon:
lil-le sof-ver så snällt än-då, Ker-sti, Ker-sti lil-le! Ja,
vådret blå, Och björ-ka går, Jag får'sta vns--sja den lil-le!

Han:
Vådret blå-ser och björ-ka går, Och lil-le sof-ver så snällt än-då,
Långt, långt bort i sko-gen!

Fortsättningen känner vi också igen från *Kronbruden*:

En qväll voro båda i skogen. Gossen samlade några friska grenar af en gran och lade dem på marken till en matta. De två föllo på knä derpå, läste böner, och ansågo sig dermed sammanvigda. – Omsider kom en "herreman" till orten, och allt blef bekant. – "Allt blef ock förlåtet", och de två sammanvigdes af prest.

Detta är alltså historien som fångade Strindberg så, att han utifrån den skrev ett av sina käraste dramer. Sedan tillför han naturligtvis andra dramatiska spänningar och moment. Han för in en forskarl som får en viktig roll i dramat och vars sång Strindberg själv komponerat. Han inleder med några olika hornlåtar, också de hämtade från *Svenska vallvisor och hornlåtar*. Och han lägger också in några andra vallvisor ur samma samling, t. ex. "Kulleri tova". Brudpolskan litet senare i dramat är också den hämtad från Dybeck, från hans tidskrift *Runa* 1844 – det är en polska som spelas än i dag i Rättviks- och Leksandstrakterna.

Den historiskt och etnologiskt intresserade och bevandrade Strindberg var alltså mån om att medelst "rätt" musik ge verklighetsprägel åt sina dramer, att ge en illusorisk ljudbild antingen det gällde historiska eller mer nutidsorienterade dramer. Men i likhet med sina kolleger bland kulturpersonligheter i sekelskiftets Stockholm, och rakt mot sina egna uttalanden, var han mest intresserad av den "ursvenska" musiken – det skulle vara så ålderdomligt material som möjligt. De utgåvor där han tyckte sig finna detta

material var först och främst Dybecks publikationer, men också Geijer-Afzelius, *Svenska folkvisor* (1814–16, ny utg. 1880) och Hyltén-Cavallius, *Sveriges historiska och politiska visor* (1854), möjligen också A. I. Arwidsson, *Svenska Fornsånger* (1834–42). I de flesta fall var det visorna och hornlåtarna som tilltalade honom rent estetiskt, spelmansmusiken stod han tydligen mer främmande för, trots Nils Anderssons försök att inviga honom i svensk spelmanstradition.

Följer vi Strindbergs intresse för folkmusik genom hans levnad framstår ganska klart ett mönster. Den unge Strindberg hade en radikal och ganska kritisk inställning till samtidens romantiska och antikvariska syn på folkmusiken. Men ganska snart drogs han alltmer åt det romantisk-mystiska hållet i användningen av folkmusiken i sina dramer. Han kom då i hög grad att använda sig av antikvariskt material, av "urmusiken", som vi redan konstaterat.

När det gäller själva framförandet far han själv med dubbla budskap. Medan han i sitt "stora folkmusikbrev" talar om det "rena" a cappella-framförandet av folkvisor – influerad därtill bl. a. av musikskriftställaren Abraham Mankell – är han själv inte främmande för att låta folkmusiken harmoniseras enligt gängse salongsmanér, det må gälla som inslag i hans Beethovenaftnar eller som skådespelsmusik i dramerna.

Noter

¹ Artikeln bygger på ett föredrag som författaren höll i Strindbergsmuseet hösten 1993 i serien Strindberg och musiken. Artikeln har också i en något annorlunda utformning tryckts i *Strindbergiana* 1995.

² "Beethoven-gubbarna" var Strindbergs egen benämning på några vänner som brukade samlas hos Strindberg för att efter intagen supé eller middag lyssna till musik av hans favoritkompositör Beethoven. De inbjudna varierade under årens lopp, men till de stadigt inbjudna hörde, förutom Nils Andersson och Wilhelm Carlheim-Gyllensköld, tonsättaren Tor Aulin (ibland hela Aulin-kvartetten), teaterchefen August Lindberg och konstnärerna Richard Bergh och Karl Nordström. Brodern Axel Strindberg medverkade ofta vid Beethovenkvällarna som pianist.

³ Se Barbro Tiber, *Strindberg som barnboks författare* samt brev nr 228 och 233.

⁴ Se kap. 9 & 10 i Leif Jonsson & A. Ivarsdotter-Johnson (red.), *Musiken i Sverige II*, 1993.

Litteratur och källor:

Kungliga Biblioteket: Nils Anderssons brev till August Strindberg 1899–1912.

Andersson, Otto, *Spel och I spelemänner*. Nils Andersson och den svenska spelmannsrörelsen (Sthlm 1958), i synnerhet kapitel XIII, Nils Andersson och August Strindberg.

Carlheim-Gyllensköld, Vilhelm, *Visor och melodier* (1892; ur Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif 7:7).

Dybeck, Richard, *Svenska vallvisor och hornlåtar*. Sthlm 1846.

Geijer - Afzelius, *Svenska folkvisor*. 2. uppl. red. av R. Bergström & L. Höijer, del II Anmärkningar. Sthlm 1880.

Lundin, Claes & Strindberg, Aug., *Gamla Stockholm*. Anteckningar ur tryckta och otryckta källor. Sthlm 1882.

Norlind, Tobias, Stadsnotarie Nils Andersson och den svenska folkmusiken. (*Ur nutidens musikliv*, 1921).

Norrman, Stig, *Folkmusikaliska intentioner i Strindbergs dramatik*. (Uppsats i musikvetenskap, Sthlms univ. 1988)

Strindbergs brev. 1 – 18, utg. av Torsten Eklund resp. Björn Meidal.

Tiber, Barbro, *Strindberg som barnboks författare*. (Uppsats vid Inst. för svenska, Sthlms univ. 1979.)

Litet vis- och låtlexikon

Alpens ros

”Högt uppe på Alpernas oåtkomliga tinnar prunkar den underbara Alprosen i mångfaldiga färger.” Så börjar *Berättelse om Alprosen eller Den olyckliga kärleken i Schweitz jemte Sång*, ett åttasidigt häfte som trycktes i Stockholm 1871. Berättelsen handlar om den vackra och bortskämda Eveli, dotter till den rike Konrad Moor i Oberhausen vid Thunersjön – alla namnen ger en prägel av sannolikhet åt historien. En av Evelis många friare är den unge Kuno. Eveli lovar till sist att gifta sig med Kuno om han plockar en ”alpros, hwit som snö” åt henne. Kuno störtar ned från alptoppen och slår ihjäl sig just som han lyckats få tag i några blommor. Eveli dör av sorg, och ”Ingen hwit alpros växer nu mera. Det säges i deras hemland att de blifwit färgade af Kunos blod”. (Alprosen är mycket riktig en röd blomma, en rhododendron-art.) Så slutar berättelsen, och därefter följer texten till visan, som ju skildrar samma händelser som prosaavsnittet, men med färre detaljer.

Detta lilla häfte var utgivet ”på eget förlag” av W. Hoffman, som hette Wilhelmina i förnamn och försörjde sig som gatumusikant och försäljare av skillingtryck. Hon var troligen den första som sjöng visan om Alprosen i Sverige. Varifrån hon fått berättelsen och sången vet vi inte, men säkert är det en översättning från tyskan. Wilhelmina Hoffman hade tysktalande kontakter och bör ha haft goda förutsättningar att få en översättning gjord.

Hur hon nu än fått tag i visan så lät Wilhelmina Hoffman i alla fall trycka den i minst sex olika skillingtrycksupplagor under 1870-talet, både i Stockholm och i flera landsortsstäder, och hon sjöng den säkert själv i samband med att hon sålde trycket. Att hon gjorde det på Djurgården i Stockholm vet vi genom ett ögonvittne, Per Ludvig Lindgren (f. 1863), som i ett radioprogram 1938 berättade om folklivet på Djurgårdsslätten så som han mindes det sedan sin

barndom. Där brukade man se gumman Hoffman med sina oljefärgstavlor, säger Lindgren. Hennes son hade målat tavlorna, och där förekom bl.a. olika scener ur Alpens ros, t.ex. "när han störta ner för berge". Sonen pekade med en rottingkäpp på de olika scenerna vartefter gumman sjöng, till eget ackompanjemang på harpa. Lindgren nämner också att gumman Hoffman var blind, ett öde hon delade med många andra gatumusikanter.

Vare sig det berodde på familjen Hoffmans anslående uppträdanden eller ej, visan om Alpens ros fick i alla fall en flygande start. Bara under 1870-talet hann den komma i ett 20-tal skillingtrycksupplagor, och det skulle bli c:a 60 med tiden. Därutöver har det gjorts ett hundratal uppteckningar av den, och den finns med i mängder av visböcker, både i tryckta samlingar och i handskrivna vaxduksböcker.

Melodin har naturligtvis en stor del i visans popularitet. Den härstammar från samma del av världen som texten, från Centraleuropa. Den antas ha tillkommit i början av 1800-talet och har sjungits till mängder av texter och i många varianter. En av de många texterna har gett melodin litet dåligt rykte på senare tid. En ung nazist vid namn Horst Wessel skrev 1927 en dikt, *Die Fahne hoch!*, till den här melodin. Sången kom att bli den mest kända av de nationalsocialistiska kampsångerna, och under åren 1933-45 brukade den s.k. Horst Wessel-Lied alltid sjungas tillsammans med *Deutschland, Deutschland über alles*. Även i Sverige har melodin sjungits till andra texter, men lyckligtvis av mindre belastande slag, bl.a. till flera andliga sånger.

Litteratur: Per Ludvig Lindgren, *22 transkriptioner med språklig kommentar*. Stockholm 1972. (Studier i stockholmskt talspråk 1.) – Art. *Horst Wessel-Lied*, Sohlmans musiklexikon bd 3, 2 uppl., Stockholm 1976.

Eva Danielson

Bonden som skulle ut efter hö/öl

I Tyskland har man tecknat ned varianter av visan om mannen som skulle hämta hö och om hans otrogna hustru redan vid mitten av 1500-talet. Från de nordiska länderna känner vi till texter

av visan först från 1800-talet, då den tycks ha varit tämligen spridd (även i Tyskland fick den riktigt stor spridning först då), men i Sverige kan en version av visan möjligen ha varit känd redan i början av 1700-talet. I ett skillingtryck från 1738 finns nämligen melodiangivelsen "Det var en man i Upland och skulle köpa hö", som skulle kunna vara den. Men den första texten på svenska finner vi i några skillingtrycksupplagor från 1830- och -40-talen, och den förefaller var en översättning från danska eller möjligen tyska: "Min man han är rejst efter höj", t.ex. En av upplagorna har titeln *Fem nya och moderna ungkarls-sånger*. Just det trycket skrev etnologen Gunnar Olof Hylltén-Cavallius av för sin stora vissamling och la till kommentaren "Stupid öfvers. af en stupid kusk wisal!". Men frågan är om inte denna halvdana översättning var en del av skämtet. Den har i alla händelser levt kvar ganska länge i svensk tradition. I en handskriven visbok från c:a 1885 heter det "Min man han är rester till Håj Håj Håj Falleroj" (av tyska Heu? SVA acc. 335), och en ungefär samtida variant har "haj" i stället för "håj".

I alla dessa äldre versioner av visan är det väl trots allt hö man tänker sig att mannen ska hämta. Men när vi idag sjunger denna visa här i Sverige är det oftast på danska, "Der var en go gammel bondeman", och det är definitivt öl som bonden är ute efter. När denna version började spridas är svårt att avgöra; 1937 stod den i *Visbok för Södergarn*, men hur länge den kan ha varit känd dessförinnan vet vi inte. Mest populär har den kanske varit i studentkretsar – den står i flera studentsångböcker – och den sjungs oftast som bordsvisa.

Eva Danielson

Delsbo brudmarsch (el. Bröllopsmarsch från Delsbo)

Den här marschen har upplevt flera popularitetsvågor, bl. a. som svensktoppslåt (Trio me Bumba, 1971 med nyskriven text av Gert Lengstrand: "Spel upp på fiolen för de lyckliga två") och nu senast som bröllopsmarsch vid kyrkbröllop runt om i Sverige. Visarkivet får ofta förfrågningar om kompositören, om låtens rätta namn och överhuvudtaget uppgifter om låtens bakgrund.

Som i så många fall med spelmanslåtar försvinner deras historia bakåt i ett töcken. Så mycket kan ändå sägas som att marschen spelats i Delsbotrakten i Hälsingland från 1860-talet och framåt. Den första uppteckningen av den gjordes 1896 av K. P. Leffler efter Jonas Skoglund, känd nyckelharpsspelman under många somrar på Skansen mellan åren 1896 och 1929. Den skoglundska varianten finns återgiven i Lefflers samling *Om nyckelharpospelet på Skansen* som "Bröllopsmarsch, ursprungligen från Delsbo i Hälsingland, allmän på 1860-talet". Skoglund hade sin huvudsakliga repertoar från Norduppland, men under åren 1861-66, då han vistades i Delsbo som skomakarlärling, hade han också snappat upp några hälsingelåtar, bl.a. bröllopsmarschen. Den skoglundska varianten avviker en hel del från den som vi är vana att höra. Genom att Skoglund var nyckelharpsspelman har ju marschen också speltekniskt anpassats till detta instrument.

I *Svenska låtar, Hälsingland I* (nr 231) finns en uppteckning, betydligt mer lik vår vanliga variant. Den är upptecknad av musikdirektör Hjalmar Anjou – en tid verksam i Delsbo – efter den kände hälsingespelmanen Thore Härdelin d.ä. (1866-1945) i Delsbo. Han hade angett att han lärt den efter en äldre spelman i Delsbo, benämnd Dells Karl. Han uppgav också att den möjligen kunde vara komponerad av en klockare P. Söderblom i Delsbo – en uppgift som dock aldrig har kunnat bevisas.

Thore Härdelin d.ä. turnerade flitigt tillsammans med en annan hälsingespelman, Jon-Erik Hall, vid seklets början och som "Svenska Nationaltruppen" reste de också till Amerika. 1911 spelade de in några grammofonskivor med spelmansmusik på Concert Record Gramophone, bl. a. Delsbo brudmarsch. Denna akustiska inspelning finns numera utgiven på Lp (Gammal svensk folkmusik från 78-varvare nr 1; Schilling Record). I den inspelningen har Härdelin slagit ihop den gamla brudmarschen med en marsch i a-moll, som också finns återgiven i *Svenska låtar* (nr 232) och där angiven som en komposition av Härdelin.

Härdelin samarbetade också med Ida Gawell-Blumenthal, "Delsbostintan". 1916 gav hon ut ett häfte kallat *Från ett Delsbo-bröllop*, där "Gammal bröllopsmarsch från Delsbo" står först bland de nio låtarna. Enligt Sven Härdelin, son till Härdelin d.ä., var det faderns variant som Delsbostintan stödde sin uppteckning på. Sist i häftet står den marsch i a-moll som nämns ovan i Härdelins inspelning.

Härdelin d.ä. gav 1929 ut ett häfte med 25 spelmanslåtar från Hälsingland, där hans variant av Delsbo brudmarsch ingick i sättning för två fioler (se nedan). Säkertligen har denna utgivning betytt mycket för låtens fortlevnad bland spelmän. De hälsingska spelmanslagen har naturligtvis i alla år haft marschen på sin repertoar och den har också blivit en s.k. allspelslåt på stämmor runt om i Sverige. Troligen har dock Delsbostintans häfte betytt mer för marschens spridning utanför spelmanskretsar – den förekommer i olika konstmusikaliska arrangemang och också som ett inslag i Kurt Atterbergs balettmusik "De fåvitska jungfrurna" (1920).

Märta Ramsten

Brudmarsch från Delsbo.

P. Söderblom (klockare 1840).

The musical score is written for two violins (Viol. I and Viol. II) and piano. It consists of four systems of staves. The key signature has one sharp (F#), and the time signature is 2/4. The melody is primarily carried by the violins, with the piano providing harmonic support. The score is a single system of music, likely representing a short section of the full piece.

Fjorton år tror jag visst att jag var

Texten till denna visa lär återgå på en text av Henrik Lilljebjörn (1797-1875), "Fjorton år va' ja' i Felpesta". Det är okänt när den tillkom. Enligt en släkttradition har Lilljebjörn skrivit den till en melodi han hört av konserterande tyrolare. Visan fick spridning utan att man visste vem författaren var; så vitt känt är trycktes den första gången i visboken *Filikromens* sjätte häfte år 1855. Där står det att visan är "Uppptecknad i Wernmland af Fabrikören Hr C. Th.

Svanberg". Denna version av visan ska journalisten och författaren Wendela Hebbe ha sett och bearbetat för sin dotter Signes räkning. Signe Hebbe var blivande operasångerska. Bearbetningen gjordes sannolikt samma år visan stått i Filikromen, i varje fall om vi ska tänka oss att den skulle passa in på Signe, som fyllde 18 år i juli 1855 (den bearbetade vistexten förutsätter ju att sångerskan fyllt sjutton år). Signe hade redan dessförinnan debuterat på Operan. Wendela Hebbe behöll tre av Filikromen-variantens fem strofer och bearbetade dem. Resultatet, visan "Fjorton år tror jag visst att jag var" med titeln *När jag blef sjutton år*, trycktes 1864 på Abr. Lundquists förlag i Stockholm. Melodin hade då bearbetats av Signe Hebbes sånglärare i Berlin, Richard Wüerst, som lagt till de "joddel"-variationer som numera är vanliga.

Filikromens textvariant har tryckts i flera sångböcker, och åtminstone från 1880-talet uppges ibland H. Lilljebjörn som författare (t. ex. i A.I. Ståhls *700 svenska sångstycken*, uppl. 1884). 1912 publicerades vistexten i *Minnen från förra hälften af 1800-talet* av Henrik Lilljebjörn, utg. av E.G. Lilljebjörn. Boken består av utdrag ur tre olika memoarböcker som Henrik Lilljebjörn själv gav ut på 1860- och 70-talen, medan visan däremot är ett tillägg av utgivaren E.G. Lilljebjörn. Rubriken är "Visa i Värmlandsdialekt" och den är inte identisk med Filikromen-varianten. Ingen källa anges dock.

Visan har sjungits av många operasångerskor efter Signe Hebbe. Mest känt är säkert att den ingått i Christina Nilssons repertoar. Hon sjöng den bl.a. vid den konsert från Grand Hotels balkong 23 september 1885 som slutade så olyckligt med att många i den kolossala mängden åhörare trampades ner och dog. Men Christina Nilsson lär ha sjungit visan redan från det hon som barn uppträdde på marknader (se Nils-Olof Franzén, *Christina Nilsson*, Stockholm 1976, s. 27 ff).

I sin avhandling om Signe Hebbe uppger Inga Lewenhaupt att den ursprungliga vistexten är författad av Henrik Lilljebjörns far Knut L., en uppgift som man också finner i Knut Brodins *Den svenska kärleksvisan* (s. 68). Varifrån Brodin har denna uppgift framgår inte. Lewenhaupt tycks ha den uppfattningen att ovannämnda *Minnen* från 1912 gavs ut av Henrik L. själv: "1912 publicerade Henrik Lilljebjörn ursprungsvisan i 'Minnen' och klargjorde i sin text att fadern Knut var ursprunglig författare, men i sin anmärkning till visan, s. 301, talar han bara om den som 'Lilljebjörns visa'...". Anmärkningen på s. 301 är dock skriven av E.G. Lilljebjörn, jfr ovan. Henrik L. avled redan 1875. Var i "sin text" HL ska ha uppgivit fadern som författare anges tyvärr inte, och vi har inte kunnat finna någon sådan uppgift i

boken. Se Inga Lewenhaupt, *Signe Hebbe (1837-1925). Skådespelerska, operasångerska, pedagog*. Stockholm 1988, s. 137f, 184f (noterna 489-90).

Eva Danielson

Lilla vackra flicka/Anna

Visan har enligt traditionen författats av värmlandsprästen Bengt Henrik Alstermark (1800-1840) år 1824. Vistexten spreds under många år anonymt genom avskrifter i handskrivna visböcker och i skillingtryck: den är med i ett 60-tal skillingtrycksupplagor mellan 1826 och 1916. C:a hälften av trycken kom på 1830-talet, så redan då tycks visan ha haft stor spridning. Så småningom kom den också i tryckta visböcker, första gången 1840, och efter 1850 allt oftare.

Första gången visan utgavs med uppgift om författare, och med melodi, var 1862, i *Dikter af Bengt Henrik Alstermark*. Utgivare av det anspråkslösa lilla häftet var Richard Bergström, som i sin inledning berättar om skalden och om visan. Han meddelar både text och melodi till visan, som här börjar "Lilla vackra flicka" och har titeln *Till Anna*. Om B.H. Alstermark återger han uppgifter han fått av dennes äldre bror, bl. a. att Bengt Henrik var musikalisk och spelade fiol sedan barndomen. Han komponerade en del själv, framför allt dansmelodier, men melodin till "Lilla vackra flicka" ska han inte ha gjort. Möjligen är den en bearbetning av en folklig melodi. Texten tillkom då Alstermark vistades hos sin bror 1824, "hans lyckas sista år" – när han året därefter återkom till Värmland var det "med bruten helsa och förkrossad själ" vilket antogs bero på en olycklig kärlekshistoria. Bergström vill av diskretionsskäl inte avslöja vem Alstermarks förälskelse gällde, för när han publicerade häftet 1862 levde damen ifråga ännu. Men den lokala traditionen förmåler att det ska ha varit hans kusin Mariana Kristina von Bähr. "Till Anna" var tillägnad henne (Turesson s. 90).

Bengt Henrik Alstermarks författarskap till visan tycks ha varit känt av en och annan redan på 1840-talet. Peter Wieselgren nämner det i en litteraturhistorisk föreläsning, tryckt 1849 (Wieselgren s. 449). Levin Christian Wiede uppptecknade visan på 1840-talet och skrev då en kommentar om visan: "Den går och

gäller för att vara författad af Tegnér, men Poeten lärer vara en Alstermark i Wermeland." (Ling s. 106, nr 85).

Efter sekelskiftet 1900 trycktes "Lilla vackra flicka" mycket sällan i visböcker, men den fortsatte att leva i muntlig tradition och i vaxduksböcker. I mitten av 1950-talet lanserades en variant av visan, med första raden "Lilla vackra Anna", genom en skivinspelning med den populäre norske sångaren Alf Prøysen. Det gav visan en verklig renässans. Prøysens variant är ännu ganska välkänd och har spelats in på nytt då och då. Hans melodi tillhör för övrigt i stort sett samma melodityp som Wiedes uppteckning från 1840-talet och som den familjetradition Bergström återgav 1865.

Litteratur: Bengt Henrik Alstermark, *Dikter*. Utgifna efter författarens död [av Richard Bergström]. Uppsala 1862. – Jan Ling, *Levin Christian Wiedes vissamling. En studie i 1800-talets folkliga vissång*. (Studia Musicologia Upsaliensia VIII.) Uppsala 1965. – Gunnar Turesson, *Tvillingskalderna Peter Niclas och Bengt Henrik Alstermark*. Stockholm 1970. (Värmländska kulturtraditioner 7.) – P. Wieselgren, *Sveriges sköna litteratur, en överblick vid akademiska föreläsningar*. 5, Lund 1849.

Eva Danielson

Turalleri

Denna sjömansvisa blev populär i vida kretsar på 1920-talet, troligen genom Evert Taubes förmedling. I sin första visbok, *Sju sjömansvisor och byssan lull* 1919, publicerade han en norsk variant som han själv uppger att han hörde första gången 1908 och ytterligare en gång 1915; 1921 spelade han in den på grammfon, och samma år gjordes ytterligare ett par inspelningar av hans variant med andra sångare. I en norsk samling sjömansvisor från 1937 finns en uppteckning med samma melodi som Taubes och en likartad text. Enligt förordet är alla visor i boken sådana som sjöngs på segelskutornas tid, före första världskriget.

T U R A L L E R A

Sjömansvals från norska Sörlandet.

Ur Ernst Rolfs repertoar.

En glader sjöman som på böljorna far
Turalleri, turalleri,
Han har många glada och trevliga dar
Tjofalleri, hurra.
När vinden är frisk lättas ankarst opp
Och seglen de gå med en sjungning i lopp
1-7 Tjofalleri, turalleri, turalleri, hurra.

På briggen »Neptunus» en hyra jag fick.
Turalleri, turalleri,
Med last står propa vi till Kapstaden gick
Tjofalleri, hurra.
När lyckligt vi nåddes till Kap vid en kaj
Det kom där en flicka med hatten på svaj.

Jag lyfte på mönan — hon nickade glatt,
Turalleri, turalleri,
Sen fråga jag: »Får jag er följa min skatt?»
Tjofalleri, hurra.
Hon gav mig ett smil och så sa hon:
»Kys till,
Du glade sjöman, jag är din om du vill!»

Den flickan mig födde allt in i ett hus,
Turalleri, turalleri,
Där levde jag som i ett tredagarhus,
Tjofalleri, hurra.

När krusen blev tomma och hyran var slut
Helt huvudlöst på gatan jag hyrades ut.

Men då blev jag nykter och sjövid och stark,
Turalleri, turalleri,

Och rusade opp och gav porten en spark.
Tjofalleri, hurra.

Sen skrek jag: »Fieho — den som vill
eller kan
»come on» till en vals med en glader
sjöman».

Ue porten av bovar det kom väl ett tjog.
Turalleri, turalleri,

Och strax blev jag oppspelt och varm
i min håg,
Tjofalleri, hurra.

Den första jag hälsigt i skänkorn tog.
Med honom jag sedan de övriga stog.

Och så så den trevliga väsen var gjord,
Turalleri, turalleri,

Jag tänkte en pipa och gick lugnt ombord,
Tjofalleri, hurra.

Är flickor och pojkar jag vitta sju,
Ty dagen därpå stack »Neptunus» till sjöns.

Martin Nilsson har skrivit en ny text till melodin, enligt uppgift under 1920-talet. Den börjar "En glader sjöman, som på böljorna far", heter *Turallera* och ingick bl.a. i Ernst Rolfs repertoar, vilket framgår av ett visvykort som Rolf använde som reklam. Textförfattaren nämns inte på kortet, men det gör han i ett nothäfte som Rolf också gav ut. Där står "Sjömansvals upptecknad på norska Sörlandet av Abram, text: Martin Nilsson."

Visans ursprung är oklart, men den kan ha samband med en sjömansvisa som är känd genom en skillingtrycksupplaga från 1845 och ett antal uppteckningar från Finlands svenskbygder (Lagus nr 197 bl.a.). Denna visas första strof, som börjar "Sjölivet är ett glatt tidsfördriv" är mycket lik *Turalleri*. Resten av texten liksom melodin är dock helt annorlunda.

Melodin hör till de mest kända folkliga melodierna under detta sekel och har använts till många texter, inte minst Povel Ramels "Bladbergeri och Son". Kalle Nämndeman gjorde 1924 en skivinspelning med en visa som hette "Hal i och drag (*Turalleri*)" och som troligen är ytterligare en text till denna melodi.

Litteratur: Diderik Brockman, *Sjömannsviser*. Oslo 1937. — Ernst Lagus, *Nyländska folkvisor ordnade och utgivna*. 1-3. Helsingfors 1887-1900. (Nyland. Saml. utg. af Nyländska afdelningen. 3. Nyländska folkvisor.) — Evert Taube, *Sju sjömansvisor och Byssan lull*, Stockholm 1919 (och många senare upplagor). — *Utgivet på Ernst Rolfs Förlag. Förteckning över noter 1914-1932*, Falun 1995.

Eva Danielson

Vem kan segla förutan vind

I ett skillingtryck utan tryckår, men troligen från mitten eller slutet av 1700-talet, står en vistext som börjar "Goder natt, goder natt aldra Käresten min...". Femte strofen (av sju) lyder som följer:

Hwem kan segla förutan wind,
 Hwem kan jaga utan hundar,
 Hwem kan kasta sina ankar på djup
 Der man ingen botn kan grunda;
 Men wi wilja lägga våra åror öfwer bord
 Och få wi icke segla, så måste wi ro
 Aldrahjerteliga käresten min,
 Aldradägeligaste dåckan så fin. (KB Skillingtr. A 4)

"Goder natt..." trycktes i sammanlagt åtta skillingtrycksupplagor strax före och efter sekelskiftet 1800 – det äldsta daterade trycket kom 1790, och det sista vi känner till 1817 – men därefter försvann visan från skillingtrycksmarknaden. Från Sverige finns heller inga traditionsuppteckningar av den. I Finland däremot tycks visan ha levt kvar i traditionen; i varje fall kunde man 1909 göra en uppteckning av första strofen till "Goder natt, goder natt" med melodi.

Ungefär samtidigt, 1910, gjordes också den äldsta uppteckning vi känner till av "Vem kan segla förutan vind" i Österbotten. Vilket samband de båda visorna eventuellt kan ha är osäkert, men visst är det möjligt att den ovan citerade strofen ur "Goder natt" kan ha

ryckts loss ur den äldre visan och omformats till "Vem kan segla", troligen med en ny melodi eftersom "Goder natt" har ett annat versmått.

Melodin till "Vem kan segla" är densamma i alla de uppteckningar vi känner till, men med en del variationer. Den variant som idag är den absolut vanligaste låter tämligen modern och inte helt folklig. Möjligen är den en lätt bearbetning av en uppteckning ur traditionen. Första gången den publicerades var i Nils Svanfeldts *Sång- och visbok* från 1936. Om innehållet i sångboken säger Svanfeldt i sitt förord: "Under sökande efter nytt material för mina framträdanden på konsert och i kyrka, i föreläsningsförbund och i radio ökades detta material så avsevärt, att ofrivilligt en önskan närdes hos mig att få publicera detsamma". Det är alltså sin egen repertoar Svanfeldt ger ut: "jag har i de flesta fall sjungit dem (visorna) offentligt". Längre fram i förordet citerar Svanfeldt en av sina källor, Levin Christian Wiede, som skrivit att varje folkvisesångare är något av en "improvisator". "Så har måhända även jag improviserat då och då, och melodierna äro nedtecknade så som jag sjungit dem". Om Svanfeldt improviserat, dvs. ändrat något, just när det gäller "Vem kan segla" lär inte gå att få reda på, men sannolikt har han åtminstone framträtt med visan så som den står i hans visbok. Hans kommentar till den lyder: "Folkvisa, troligen av finskt ursprung, meddelad av den norske målaren Henrik Sörensen." Antagligen är det denna uppgift som fått utgivarna av *Gröna visboken* från 1949 att kalla den ena av sina två varianter av "Vem kan segla" för "norsk variant". Den är identisk med Svanfeldts. Men man bör kanske observera att Svanfeldt inte påstår att varianten är norsk, bara att han lärt den av en norrman! Och man kan också notera att i Norges motsvarighet till *Gröna visboken*, *Den første store viseboka*, som kom ut 1954, återges visan på svenska och kallas "Svensk folkevis".

Den andra varianten i *Gröna visboken* kallas "finsk variant" och är i sin tur identisk med en som återfinns i *Visorna vi sjunger*, utgiven av Knut Brodin 1940. Enligt visarkivets register var dessa två visböcker, Svanfeldts och Brodins, de enda tryckta källor där visan stod när *Gröna visboken* kom ut 1949, med undantag för *Skogis visor* som kom redan 1918 men troligen inte nådde någon större publik. Genom den vet vi dock att visan var känd i Sverige före 1918.

Idag hör "Vem kan segla" till de visor som praktiskt taget varje svensk kan, men det är först ganska sent den blivit allmänt känd.

Efter Gröna visboken, under loppet av 50-talet, började den komma med i allt fler visböcker, och något 20-tal år senare börjar det bli svårt att hitta en visbok där den *inte* är med. I de flesta är det den Svanfeldtska versionen man återger – den går i 6/8-takt – men också Brodins, i 3/4-takt, förekommer.

Eva Danielson

Älvsborgsvisan

För drygt hundra år sedan var Älvsborgsvisan – den börjar som bekant "Den blomsterprydda gondolen gled" – ett av de riktigt stora slagnumren på skillingtrycksmarknaden. Den lanserades där genom ett par tryck 1893, och de två följande åren var visan en av de populäraste, med minst åtta upplagor 1894 och lika många 1895. Allt som allt kom den i över 40 upplagor, vilket är ganska mycket med tanke på den korta tid som var kvar innan skillingtrycket under 1920-talet försvann som medium för visspridning.

Som de flesta visor i skillingtryck står också *Ny Älfsborgsvisa*, som den kallades, utan författaruppgift. Det är först i efterhand det blivit bekant att författaren hette August Wilhelm Thorsson. Vår kunskap om Thorsson och hans visa är hämtad ur en tidningsartikel i Aftonbladet 2 maj 1944. Artikelförfattaren hette Willy Walfridsson och tycks ha varit bekant med Thorsson som då ännu levde, 76 år gammal. Det mesta av det Walfridsson berättar kan han alltså ha hört av Thorsson själv, fast han inte säger det uttryckligen.

August Wilhelm Thorsson var född 1866 i Göteborg, och texten till Älvsborgsvisan ska han ha skrivit redan när han var i femtonårsåldern, alltså alldeles i början av 1880-talet. Han arbetade vid Gamlestadens fabriker – där blev han kvar hela sitt yrkesverksamma liv – och vistexten kom till medan han arbetade. Melodin hade han hört av en kvinnlig kusin som sjöng i kör och ofta fick sjunga solo: detta var en av hennes solomelodier. Unge August Wilhelm döpte sin visa till *Vålnaden* och sjöng den för sina jämnåriga kamrater som blev mycket imponerade, men mer blev det inte just då.

Två år senare, 1883, skulle Thorsson bidra till underhållningen på en godtemplarfest, och då kom han ihåg *Vålnaden*. Han gjorde

sådan succé med den på festen att han fick sjunga den flera gånger, och efter det började den spridas så smått. En av Thorssons bekanta flyttade till USA och tog med den dit, en annan (en blivande svåger) tog värvning i Stockholm och spred den där. Snart nog fick positivhalare och visförläggare tag i den och gjorde ändringar i texten. Bland annat tillkom raderna om att "jag haver mördat ett barn för dig" etc. Med tanke på författarens ålder är det rimligt att tänka sig att den passagen inte är ursprunglig. Det är däremot gondolen, som Thorsson läst om i en roman, *Marino Marinello*, som utspelas i Venedig.

Så långt tidningsartikeln. Vi kan konstatera att enligt dessa uppgifter dröjde det tio år mellan Thorssons offentliga framförande av visan och de första två skillingtrycken från 1893. Ett av dem trycktes i Malmö, det andra i Varberg, och texten är densamma i båda så när som på ett par obetydliga detaljer. Eftersom Thorssons originaltext inte har publicerats går det inte att avgöra hur skillingtryckstexterna förhåller sig till den, men strofen om det mördade barnet finns med redan 1893. Visans innehåll och ordalydelse i stort har inte ändrats sedan de första skillingtrycken kom, så alla de antydda ändringar och tillägg som positivhalare och andra skulle ha gjort måste alltså ha tillkommit under de första tio åren.

Melodins ursprung är okänt, men den kallas ofta tyrolermelodi eller alpmelodi, och visst låter den som en sådan. Det framgår inte vilken text Thorssons kusin sjöng melodin till, men i en odaterad notbok (från mitten eller slutet av 1800-talet) står melodin under titeln *Almalied*. Där anges också första raden på en text, "Wid egen härd en dyster qväl". Denna text trycktes två gånger i skillingtryck redan på 1850-talet, och ytterligare några upplagor kom på 1880- och 90-talen. Ingenting hindrar alltså att det var den texten Thorsson hörde till melodin – men säkert är det förstas inte.

Eva Danielson

Innehåll

ANNIKA NORDSTRÖM: "Jag måste bli
sjöman vid marinen ... "Bohuslänska
mäns handskrivna visböcker från flottan
1915 - 45.

KARL SPORRS uppteckningar från
Gästrikland med kommentarer av
Michael Müller.

MARGARETA JERSILD: Några synpunkter på
"jämtpolskan" av Nils Andersson och
K. P. Leffler.

MÄRTA RAMSTEN: "Håll upp att röra i
gammal urmusik". Några anteckningar
om August Strindberg och folkmusiken.

LITET VIS- OCH LÅTLEXIKON: Alpens ros,
Bonden som skulle ut efter hö/öl,
Delsbo brudmarsch, Fjorton år tror jag
visst att jag var, Lilla vackra flicka/Anna,
Turalleri, Vem kan segla förutan vind,
Älvsborgsvisan.